

CZEGLÉDI KATALIN

A keleti magyar sezserék nyelvi tanulságai

1. Bevezetés

Jelen tanulmány kettős élmény hatására született. A korábbi Benkő Mihály kérése, a későbbi pedig Veres Péter azon véleménye, mely szerint „...a Közép-Ázsiában élő kazahoknál előforduló „mád-i-jár” elnevezést sehogy sem nem¹ lehet népünk magyar önelnevezésének etimológiájával kapcsolatba hozni. Alapvetően hibás hipotézisnek kell tartani, ahogyan azt egyesek mostanság megalapozatlanul feltételezik...” (VERES 2007:214)

A kazakisztáni magyarokról már három vetítés-sel egybekötött beszámolót is hallhattunk az Ős-történeti Egyesület ülésein, kettőt Benkő Mihály történész, egyet pedig Bíró András antropológus előadásában. Ezen kívül további ismereteket szerezhethünk a keleti magyarokról Benkő Mihály írásaiból. A keleti magyar sezserék nyelvészeti szempontú tanulmányozására Benkő Mihály kért fel egy a témát érintő hozzászólásom kapcsán. A munkát elvállaltam, amelynek a magyarázata összetett. Az egyik az, hogy több mint 30 éve foglalkozom a Volga-Ural vidéke földrajzi neveivel, velük párhuzamosan a Kárpát-medence földrajzi neveivel valamint az e nevekhez kötődő személynévvel és közsókkal, ezeken keresztül pedig az ide kapcsolódó nyelvekkel. A sezserék hagyományai közvetlenül érintik ezt a területet, mert azt mondják, hogy a *madiarok/madijarok* egy része ide költözött. Miután megírtam a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtanát (CZEGLÉDI 2004-6, mondatánát 2007., alaktanát és jelentésánát (Kézírt.), elmondhatom, hogy **a magyar népnévről eddig kialakult álláspontomat megerősítik az arab és cirill betűs sezserék adatai.** Meg kell jegyezni, hogy a sezserék teljes személynévi anyagát az említett területek földrajzi nevei, személynévi és a közvetlenül érintett, valamint további nyelvek közsói anyagával és grammatikai lexémáival való összehasonlító tanulmányozása számos tudományos eredményhez vezethet, köztük a tulajdonnevek és közsók etimológiájának az eddigieknél pontosabb, hitelesebb megírásához, továbbá az ezekből levonható nyelvi, nyelvtörténeti és őstörténeti tanulságokhoz.

Két fő kérdésre kerestem választ: az egyik, hiteles-e a sezserék anyaga, a másik, a kipcsak *magyarok* neve összetartozik-e a Kárpát-medence népének *magyar* nevével és hogyan.

Az írás felől megközelítve háromféle anyagot kaptam Benkő Mihálytól nyelvészeti szempontú tanulmányozásra. Az egyik az arab írásos leszármazási táblázat az ún. „omszki sezseré”, a másik egy cirill betűs, amely a szovjet korszakban a kettős (arab és cirill) könyvelésnek köszönhetően született. A harmadik a már magyarra fordított latin betűs anyag, amely tartalmazza Orunbaszar Turaszov (1934) asztanai történész gyűjtéséből a *madijarok* leszármazási táblázatát, *Madijar* és *Aldiar* történetét, valamint Kamal Dajirov albarbógeti (Turgaj körzet) akszakal (1928) táblázatát a *madijarok* Abuz nemzetségének származásáról, illetve a Torgaj megyei *madiar* törzs sezsirekönyvet. Az arab írásosról már korábban megtudtuk, hogy Benkő Mihály a Celinje-i tartózkodása idején Bulat Ahmetuli Nurpejt mullahtól kölcsön kapta felhasználásra és publikálásra. Ezt az egyedülállóan értékes anyagot Bulat Ahmetuli a korábbi Celinje-i mullahtól és tanítótól, Szagüdük Nurmagajtbetovtól (1911-1993) örökölte, aki pedig a kazak földön általánosan elterjedt szokás szerint az elődjétől vette át.

2. A nyelvi tanulságok szempontjából legfontosabbnak tartom a sezserékben szereplő nevek hitelességének kérdését, amelynek az ellenőrzésére több lehetőségem is kínálkozott. Közülük néhány:

A legendák értelmezése és a leszármazási ágazat összehasonlítása. Továbbá annak vizsgálata, hogy az egyes családok leszármazási táblázatainak a nevei mennyire fedik egymást, valamint az eltérő ágazatok neveiben vannak-e ismétlődő nevek. A sezserékben lévő neveknek vannak-e párhuzamai a Volga-Ural vidéke és a Kárpát-medence földrajzi neveiben. A genealógiai táblázatok személynéveinek vannak-e párhuzamai a magyar személynévekben és a közsókban, továbbá vannak-e párhuzamai a három nyelvcsaládba (uráli, altáji, indoeurópai) sorolt nyelvek közsóvaiban. Találhatók-e grammatikai lexémák a sezserék személynéveiben, s vannak-e azoknak nyelvi párhuzamai a földrajzi nevekben valamint az egyes nyelvekben. Végül a *Madiar* név kérdése a sezserékben és kapcsolatai a *Magyar*,

¹ Helytelen fogalmazás az eredeti szövegben.

Megyér személynévvel illetve a Kárpát-medencei magyarok magyar népvével.

A továbbiakban ezeket külön fejezetekben tárgyalom.

2.1. A legendák értelmezése² a leszármazási ágazatokkal való összehasonlításban.³

Figyelemre méltó pl., hogy Nurgajsa Kairbekkúzi (1918), Szagündük Nurmagajbetov mullah özvegye a szakal-kipcsak törzsből származik, de férjétől sokszor hallott magyar-kipcsak legendákat. Az arab írásos lejegyzés szerint *Szagal*⁴ nem más, mint *Madiar* unokatestvére, vagyis *Madiar* atyai nagybátyjának, azaz *Madiar* édesapja testvérének a fia. Miután mindkettőnek (*Madiar* és *Sagal*) ugyanaz (*Küpsäk*⁵) az őse, ezért az egyik leszármazottait *madiar-kipcsak*-nak, a másikat pedig *szagal-kipcsak*-nak hívják. Ennek a gondolkodásmódnak nem mond ellent az, hogy a magyarokat a források hívják pl. turk fajú és turáni népnek is, hiszen *Turan* és *Türik* mint *Madiar* ősei szerepelnek az arab betűs szeszében.

A származási táblázatokból kiolvashatók egy *Tatár-Mongol-Türk-Turan* származási vonal állomásai, vagyis azok a személynevek, amelyek ma a személynevek mellett mint népek nevei is ismertek. Eszerint nem lehet véletlen, hogy a magyarokat türköknek⁶-tartják, ugyanakkor turáni népnek is nevezték. A genealógiai táblázatokból egyértelműen az következik, hogy nem azért hívták a magyarokat *turk*, *türk* fajú népnek, mert velük együtt vagy a közelükben illetőleg egy törzsszövetségben éltek, hanem azért, mert valóban türk fajúak, azaz *Türk* nevű volt az egyik ősapja, s turáni azért, mert egy valamivel későbbi ősapja pedig *Turan* nevű volt.

Ami a kronológiát illeti, érdemes egy számítást végezni azért, hogy lássuk, mennyiben van köze a származási táblázatnak egy valós történelmi eseménysorhoz, azaz, a lényeges elemek párhuzamos,

² Részletesen ld. Benkő Mihály idevonatkozó írásait.

³ Jelen dolgozatban csupán egy-kettőre hívom fel a figyelmet.

⁴ A *Sagal* név tagja annak a hatalmas szócsaládnak, amelyről a *székely* népnév kapcsán írtam. (CZEGLÉDI 2004)

⁵ Az arab írás latin betűs átírása az én olvasatomban.

⁶ „A magyarokat több forrás is türköknek nevezi. A bizánci uralkodó, Bölcs Leó 904-ben írt egy munkát, amelyben a nomád népekkel szembeni katonai védelem tudnivalóit összegezte. A bizánci görög szövegben a türkök nevét *turkoi* formában írták.Leó a türk népvét használta a magyarokraLeó számára a türkök a szkíták egy csoportja volt, míg Bölcs Leó munkájában minden adatnál külön meg kell vizsgálni, hogy a *turkoi* mikor jelent magyart, addig Bíborbanszületett Konsztantinnál a *turkoi* népnév gyakorlatilag mindig a magyarokra vonatkozik.” (RÓNA-TAS 1996:212-213) „A magyarokat későbbi bizánci források is nevezik türköknek,....A magyarokat egyes arabul író szerzők is türköknek nevezik.” (RÓNA-TAS 1996:213)

értékelhető szálon futnak-e, pl. mikorra tehető a *Küpsäk*, a *Turan*, a *Türik* ill. *Adam* és fia *Šeš*. Ez talán azt is jelenti, hogy a szeszerek szerint *Adam*-ig a generációk időben pontosan i. sz. kezdetéig vezethetők vissza. Annyi bizonyos, hogy *Adam*-nak mint bibliai névnek van valóságalapja, a törökségben a közszoji jelentése 'ember'.⁷

Közvetlenül vagy közvetve egyértelműen a nevek valóságát igazoló további tényezők közé tartoznak azok a történelmi hagyományok is, amelyekről Benkő Mihály már részletesen szólt és szól.

2.2. Az egyes leszármazási táblázatok nevei fedik-e egymást?

Ennek a fejezetnek a vizsgálatát többek között azért is tartom fontosnak, mert elvi kiindulásként fel kell tenni a kérdést, hogy az emlékezet őriz-e meszeszerű elemeket, s ha igen, akkor az a nevek valóságát, történelmi hűségét mennyire érinti. Vagy pedig arról van-e szó, hogy az emlékezet együtt futó főszálakat őriz, s az eltérések, az elágazások valóban a különböző családok elágazásait jelentik. Esetleg milyen további okai lehetnek az eltéréseknek?

Az arab írásos táblázat egyik érdekessége, hogy a kiinduló, első ember *Adam* neve egybeesik a bibliai *Ádám* névvel és a törökben ismeretes *adam* 'ember, férfi' szóval. A név a magyarban ismert családnévként, vö: *Ádám*, *Ádán*, *Ádány* (KÁZMÉR 1993) Sőt, a jelen álláspontom szerint a magyar *atya*, *apa* és ezek nyelvi megfelelőit azok etimológiájának az írásakor csak az *Adam*-mal való összefüggésben lehet és érdemes vizsgálni.

Az anyagok összehasonlításának a tanulságai közé tartozik, hogy az arab írásos és a cirill betűs táblázat *Adam* atyától kezdve azonos *Sejid* két fiának, *Irán* és *Turan* megnevezéséig. Innentől kezdve a cirill betűs táblázat eltér, mert *Iran* utódainak nevezi azokat, akik között megtaláljuk a *Madiar* nevet is, az arab írásos pedig *Iran* testvérének *Turan*-nak a leszármazottaiként tartja számon *Madiar*-t. Meg kell tudnunk, hogy az eltérés egyszerű elírás-e a cirill betűs lejegyzésben, vagy más az ok.

Tovább menve az arab írásos leszármazás szerint *Ajyrkalpak* utódja *Sapijan*, s ő *Kazak* apja. Kamal Dajirov szerint is *Ajyrkalpak* a nagyapja *Kazak*-nak, s ő is említ *Sabijan*-t. A *Sapijan* és *Sabijan* összehasonlításban a *-p-* és *-b-* zöngétlen illetve zöngés szembenállás látszik. Ennek az oka tisztázható.

Ami a Nagy, Középső és a Kis Hordából való leszármazást illeti, kis eltérés mutatkozik. Mind az arab, mind a cirill betűs táblázat szerint *Kazak*

⁷ Vele genetikusan összetartozó a magyar *férfi* (*fér* + *fi*) előtagja, a magyar *férj* szó és a törökségben ismert *er*.

három fia közül *Akarys* a Nagy Horda, *Bekarys* a Középső Horda, *Žanarys* pedig a Kis Horda őse. Kamal Dajirov azonban e három névben *-r-* helyett *-z-*t használ, továbbá szerinte *Akazys* a Nagy Horda - ebben megegyeznek -, *Bekazys* a Kis Horda, *Žanazys* pedig a Középső Horda őse. Ezen eltérés azért is említésre méltó, mert így kérdés, hogy azok, akik kipcsek-magyaroknak tartják magukat, a Középső vagy a Kis Hordához tartoztak-e. Az *-r-* és *-z-* szembenállásnak pedig az a magyarázata, hogy a cirill betűs változat a két hang (*-r-*, *-z-*) közvetlen elődjének (*-δ-*: interdentális zöngés spiráns) egy másik, nem *-r-*, hanem *-z-* fejleményét őrzi. A jelenlegi tudományos álláspont szerint ezt a rotacizmus és a zetacizmus jelenségének nevezik. Az előbbit a bolgár ill. a csuvasos típusú nyelvek jellemzőjének, az utóbbit a köztörök nyelvek egyik megkülönböztető jegyének tartják.⁸

A továbbiakban az arab írás szerint *Aktamkuža* (*Aktam* + *kuža*) szerepel és nem *Aktambera* (*Aktam* + *bera*), mint ahogyan a cirill betűs táblázatban olvashatjuk. A *kuža* és a *bera* rokon jelentésű szavak. Mindkettőt 'ember' jelentésben kell felfogni. Mint-hogy a cirill betűs lejegyzés a szláv nyelv és írás törvényszerűségeihez igazodik, ezt figyelembe véve nem meglepő, hogy az arab *Küpsäk* nála *Kypšak*. Tisztázásra szorul *Müjjzdi* és *Sary abyz* viszonya. Mindkét név szerepel az arab írásos változatban is, ahol *Sary abyz* a számunkra a *Madiar* ág miatt fontos utódja nem *Karakypšak*, mint ahogyan azt a cirill betűs táblázat mutatja. *Sary abyz* egyik unokája *Kobylandy* és az ő unokája *Toktarbi* szál közötti kapcsolat sem világos.

Toktarbi öt fiának a sorrendje – másutt is előfordul – nem egyezik. Abban viszont azonos az arab és a cirill betűs lejegyzés, hogy a számunkra fontos *Bültyn* a harmadik fiú, akinek a közvetlen utódja *Ajtkül*.

A leszármazási ágazat egészét tekintve az arab írásos és a cirill betűs lejegyzések között vannak lényeges és kevésbé lényeges eltérések. Ezek tisztázásához az első és legfontosabb lépések közé tartozik az arab írás értelmezése és annak pontos, hiteles latin betűs átírása, valamint az arab betűs lejegyzés szláv nyelvi olvasata illetve lejegyzése cirill betűkkel. Hitelesség esetén a kettő nem adhat két különböző eredményt, csak ugyanazt. Vagyis annak az ejtésnek a rekonstrukcióját, amit az arab írás lejegyzett. Ez pedig a *Madiar* esetében *Magyer* illetve *Magyar* egyaránt lehetett. (vö.: CZEGLÉDI 2004-6)

A másik lényeges eltérés, ahol az arab írásnak lehet igaza a hagyományok ismeretében, mégpedig az, hogy a magyar nem az *Iran*-i (cirill), hanem a

Turan-i ágon keresztül kötődik a *Türük*-hez.

A továbbiakban, amikor a teljes leszármazási táblázatok egyes neveit vizsgálom, akkor egyben azoknak tulajdonnévi (földrajzi névi és személynévi) párhuzamait keresem a Volga-Urál vidéken és a Kárpát-medencében, s a nekik alapul szolgált közszót igyekszem megtalálni, valamint a név szerkezeti felépítését vizsgálom, azaz a lexikális és grammatikai lexémák felől illetve a jelentés felől is megközelítem. Minden egyes eltérés lényeges lehet, ezért annak a valódi okát kell megtalálni.

Az arab írásos lejegyzésben és a cirill betűs változat szerint *Madiar* apja *Töbet*, a sezsire könyvben pedig *Madiar* apja nem *Töbet*, hanem *Žaugastin*. Az arab és cirill betűsben *Madiar*-nak három testvére van: *Kulataj*, *Žanajdar* és *Kosajdar*, míg Orunbaszar Turaszov asztanai történész és Kamal Dajirov szerint csak két testvére van: *Aldiar* és *Kudiar*. Különböznek a nevek, de szám szerint sincs egyezés. Különböznek *Madiar* fiainak a nevei is. Az arab írásos szerint négy fia van. Dajirov bár hat fiú nevét említi, a Torgaj megyei *Madiar* sezsire könyv szerint hét fia van, de megírja, hogy az egyik (*Seru*) agglegényként a katonaságban meghalt. Minden bizonnyal ezért nem szerepel a neve Dajirovnál. Így *Madiar/Madijar* fiai: *Akbaj*, *Aitkul*, *Boz*, *Abuz*, *Seru*, *Sesen* és *Kalmembet*⁹ vagy *Kalmanbet*.

Kamal Dajirov egy *Madijar* → *Apaj* → *Argün* → *Kazak* vonalat ír le, amelyből látszik, hogy az *Apaj* nem szerepel az arab írásos változatban.

Arra lehet gondolni, *Madiar* leszármazottainak, a gyerekeinek a száma, neve azért különbözik, mert a nevek többször előfordul(hat)nak, és nem ugyanazon *Madiar* nevű személy gyerekeit sorolja fel az arab írásos változat és Orunbaszar Turaszov valamint Kamal Dajirov.

Feltehető, hogy miután a késői lejegyzők mind a saját felmenőiket írták le, másik, későbbi *Madiar* is előfordulhatott, mint ahogyan több név is előfordul nem csak egyszer. Vagyis valamely ősnak a neve későbbi utód(ok) nevéként is előfordul, azaz a nevek ismétlődhetnek.

Figyelemre méltó az a kijelentés, mely szerint Kamal Dajirov maga *Madijar* egyik fiának *Abuz*-nak a leszármazottja. *Madiar* egyik felmenője pedig *Sary abyz* az arab írásos változat szerint is.

A leszármazási táblázatokban *Kazak* unokái nem ugyanazok, *Kazak* három fia, unokái és dédunokáinak nevei mintha keverednének. Figyelemre méltó, hogy Kamal Dajirov a *Kazak* – *Argün* – *Madijar* – *Abuz* vonalon származtatja magát. A magánhangzó tekintetében az *Abyz*, *Abuz* szem-

⁸ Erről ld. még CZEGLÉDI 2004-6.

⁹ Az *-mb-* az ejtésben végbement képzés helye szerinti hasonlást jelezte írásban.

benállás, azaz az *-y-* (illabiális veláris) és az *-u-* (labiális veláris) magánhangzókat tartalmazó változatok. (Vö.: CZEGLÉDI 2004-6) Ezen eltérés miatt még ugyanazon névről van szó.

A dokumentumok közötti eltérések okát abban látom, hogy az arab írásos lejegyzés egyrészt – mint az eredetibb a cirillírásoshoz képest is – a korábbi, biztosabb emlékeket őrzi, másrészt az orosz a későbbi, amely kb. 1930-as évektől kezdve a kettős könyvelés miatt a már arab írással ismert eredetit lejegyezte, átírta az orosz nyelv sajátosságainak megfelelően, ugyanakkor érvényesültek a kazakejtés jellemzői is bizonyos esetekben. Így pl. az arab írásosban *-r-*, a cirill betűsben *-z-* szerepel (vö.: *Akarys/Akazys, Bekarys/Bekazys, Žanarys/Žanazys*). Az első szakasz *Adam*-tól kiindulva jó néhány generáción keresztül szinte egyezik.

Egyértelmű, hogy a nevek különbözőségének nem a hiteltelenség az oka, igazolhatóan nem kitalált nevekről van szó, amelyet több tényező is igazol.

2.3. Az eltérő ágazatok neveiben vannak-e ismétlődő nevek.¹⁰

Vannak teljes egészében megismétlődő nevek, ezeknél azonban gyakoribb, hogy összetett név esetén az előtag ismétlődik. Pl.: *Toktarbi* (*Toktar* + *bi*¹¹) előtagja a *Toktar* gyakori név.

2.4. A sezserékben lévő személynevek párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben:

A sezserékben található személynevek ismertek ma valódi tulajdonnevekként, mint személynevek és földrajzi nevek. A fent említett *Toktarbi* név *Toktar* eleme földrajzi nevekben kimutatható. Pl.:

*Panikas Toxtar*¹² h. Ašm.-, NAP: csuv. *Panikas-Toxtar* Čgs., csuvas falu, Ar.-.

A sezserékben ismeretes *Abyz, Abuz* *-y-* (illabiális veláris) ill. *-u-* (labiális veláris) magánhangzókat tartalmazó változatok úgy keletkezettek, hogy az egyik előzménye illabiális (*y < a* illabiális), a másiké pedig labiális (*u < a*) volt. A tisztán látás érdekében azonban minden egyes név esetén körültekintéssel kell eljárni akár az arab, akár a cirill betűs olvasatot vizsgáljuk. Elvileg ugyanis egy cirill betűs *Абыз* (*Abuz*) lehet egy idegen **Abüz* lejegyzése is. A földrajzi névi adatokból pedig az is kiderül, hogy a szónak van mássalhangzó kezdetű megfelelője, amely azért igényel további vizsgálatot,

hogy megismerjük a szókezdő *x-* (kh) előzményét. Pl.:

Karaabyz f. TB.86.: bask. *Karaabyz* or. *Karaabyzovo* Balg., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója. < bask. *Karaabyz* < *Kara* + *abyz*, or. *Karaabyzovo* < *Karaabyz* ← bask. *Karaabyz* + or. *-ov*: birtokos melléknévképző + or. *-o*.

Xapās h. Ašm.XVI.52.: csuv. *Xapās*, 17 település neve, NAP: csuv. *Xapās* ← *Čirküllē Xapās* or. *Abyzovo* V., csuvas falu, Ar.-. < csuv. *Xapās* ← *Xapys*, or. *Abyzovo* ← nem or. *Abyz* + or. *-ov*: birtokos melléknévképző + or. *-o*.

2.5. A sezserék személyneveinek párhuzamai a magyar személynevekben és a Kárpát-medence földrajzi neveiben:

A sezserékben található személynevek közül számos ma is ismert és használt főleg családnévként – ritkábban keresztnévként – a magyarban. Pl.

A *Kalmembet/Kalmanbet* (*Kalman* + *bet*) első eleme, azaz előtagja összetartozik a magyar *Kálmán* családnévvvel és keresztnévvvel, s a földrajzi nevek előtagjával, pl.: *Kálmán, Kálmány, Kámán* csn. (KÁZMÉR 1993), *Kálmáncsai* csn. ← *Kálmáncsa* hn. Somogy megye + *-i*: melléknévképző (KÁZMÉR 1993) < *Kálmán* + *-csa* + *-i*; *Kálmándi* csn. ← *Kálmánd* hn. Szatmár megye + *-i*: melléknévképző (KÁZMÉR 1993) < *Kálmán* + *-d* + *-i*; *Kálmánháza* (*Kálmán* + *háza*) (KISS 1981) magyar településnév előtagjával.

A személynevek tanulmányozásakor családnévekben és keresztnévekben egyaránt kell gondolkodnunk. A keresztnévek használata előtt egyelemű nevek voltak, amelyek ma ismertek, mint családnévek, de keresztnévként is megmaradt egy részük. Ilyen a magyar *Kálmán* is.

2.6. A sezserék személyneveinek párhuzamai a közsókban:¹³

A sezserék személyneveivel számos közszó tartozik össze, azonban a nevek közszoí jelentéstartalmának a megtalálása csak egy egész eurázsiai nyelvi rendszer vizsgálata illetve a névadási szokások megismerése révén lehetséges. A tulajdonneveknek és a népvneveknek alapul szolgált közsók megtalálásához nem elegendő az érintett nyelv(ek)ben kimutatni az adott közszót, mert a jelenségnek, a névadásnak igen régi és mély gyökerei vannak a nyelvünk, a nyelvek kialakulási rendszerében, sorában. Éppen ezért ennek a feje-

¹⁰ Jelen dolgozatban nem részletezem.

¹¹ Vö.: magy. *fi* 'fia valakinek'.

¹² A szó belsejében *k > x* változás történt.

¹³ A többi fejezethez hasonlóan csak jelzés értékkel mutatok egy-két példát.

zetnek a megírásához nemcsak szükség van, de elengedhetetlen a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek feldolgozása során végzett kutató munkám, mert a névadási (földrajzi nevek, személynevek) szokások és a szóteremtés, szóalkotás módjai a tulajdonnévi és a közszoói jelentéstartalmak egymáshoz való viszonyának tisztázása körüli vizsgálatok ezt mind segítik. Arról van szó, hogy az emberi nyelv kialakulása, teremtése idején az ember úgy gondolkodott, – s ez a gondolkodásmód kihatott a nyelv további alakulására – hogy teremtménynek fogta fel a forrást, folyót, tavat (azaz a vizet), a növényt, az állatot és az embert. Közös vonásuk, ha mozognak, akkor élők, s mindegyik utódokat hoz létre. Az első elnevezést a víz kaphatta, majd hasonlóság alapján a megnevezés átment, rátapadt a növényre, állatra, emberre. Az elnevezések egybeesésének ez lehet az első oka. Az ilyen embernevek rendszerint 'teremtmény' jelentésűek, monyhoz, tojáshoz, szíkhöz, maghoz, ághoz tartozóak. Ezek voltak az első embernevek. Az ősnak az utódai már tartalmaz(hat)ták ezt az embernevet, de gyakran ellátták a 'fi(ú), fej, ember, oldal' jelentésű szavakkal. Meg kell jegyezni, hogy a *magyar* név *magya* tövével rokon, azaz genetikailag összetartozik, pl. a magyar *mony, mag, mák, bogyó, bögy/begy, anya* stb.

Idővel tehát egyelemű személynevekké lettek ezek az ember megnevezések, majd a személy utódainak a kiterjedt hálózatára tekintettel a személyből család, a családból nemzet, majd nép lett, miközben a név maradt. Ezek az ún. ön-elnevezésű népnevek, mint pl. a magyar. Időben jóval későbbi jelenség, hogy egy népet mások a családapá valamely felmenőjének nevével neveznek meg. Így lehet a magyar, pl. türk fajú ill. turáni nép. Ennél időben még későbbi, hogy egy népet arról a folyóról neveztek el mások, amely mellett lakik vagy lakott. Így született meg az idegenek által teremtett és használt megnevezés. Ennél még későbbi és ritka jelenség, amely mindenképpen a vándorlások következménye, hogy egy adott területet az újonnan odaköltözött nép nevével neveztek el. Viszonylag gyakoribb, hogy -nem vizet neveztek el népről - egyéb földrajzi terület kapta meg az illető nép nevét. Ehhez képest is általánosan elterjedt jelenség, hogy személy neve ment át a földrajzi helyre, különösen településre. Ilyen esetekben a neveknek alapul szolgált közszók igen ősiék még akkor is, ha ma is ismertek közszóként. A tulajdonneveknek alapul szolgált közszó megtalálásához tehát igen körültekintően kell eljárunk.

A sezserek személyneveinek közszoói párhuzamai egyrészt népnevek, másrészt egyéb közszók, amelyeknek a számbavételét ki kell terjeszteni a há-

rom nyelvcsaládba sorolt nyelvekre éppen a genetikai összetartozás ősi volta miatt.

A legelső emberre vonatkozó megnevezések 'teremtés' jelentésűek, amelyeknek a jelentés szerkezete: 'mony, mag' + 'valamihez tartozás, valami mellett lévő' grammatikai lexéma, ezt megelőzően pedig önálló szó. Ennek alapján idővel olyan jelentésszerkezetű szavak keletkeztek, amelyeknek az első eleme a már ismert 'ember' szó, rendszerint már mint tulajdonnév, a második elem pedig '1. valamihez tartozó, valami mellett lévő, oldal stb', 2. 'fi, ember' jelentésű szó. Ez utóbbihoz tartozó nevek szerkezetük szerint összetett szavak, amelyeknek az előtagja az apa nevét tartalmazza, az utótagjában pedig a magyar *fi* párhuzama (vö.: *bi, baj stb.*) ill. valamilyen 'ember' jelentésű szó található (vö.: *koža, xan, pan, man, žan, stb.*), amely gyakori 'oldal' jelentésben is. A továbbiakban ezen elv szerint sokok név keletkezésére nyílt lehetőség. Felismerésük, megfejtésük pedig széles körű tudományos háttérmunkát igényel.

2.6.1. Magyarban:

Az egyik csoportba olyan példák hozhatók, amelyek a *magyar* szóval, a másikba pedig olyanok, amelyek a *magyar* szó abszolút szótövével a *magya* elemmel, a harmadikba pedig olyanok, amelyek a második elemmel az *-r*-rel tartoznak össze.

2.6.1.1. A magyar szóval tartoznak össze:¹⁴

ember: 'a legmagasabb rendű élőlény'. ...Valószínűleg összetett szó. Elemei feltehetőleg nyelvünk ősi örökségéből valók: az *em-* 'nő, nőtény' előtag azonos lehet a N. *eme, emse* 'nőtény anyadisznó' szavak alapszavával, a *-ber* utótag talán az eredeti 'férfi' jelentésű férj szónak változata. Az összetétel szerkezete arra mutat, hogy nem sokkal az obi-ugor rokon népektől való elválás után alakulhatott ki. (TESz)

A szónak a fent feltételezett tagolását semmi nem igazolja, azt pedig különösen nem, hogy ez a feltételezett szószerkezet a feltételezett obi-ugor népektől való elválást igazolná. Az *ember* szó a *magyar* népnév párhuzama, amelynek szerkezete: *embe* + *-r*, ill. *magya* + *-r*. A második elem, mint grammatikai lexéma eredetileg önálló szó kezdő mássalhangzójaként maradt fenn. Az *ember* szó abszolút töve az *embe* *-m*-je a rákövetkező *-b-* hatására lett *-m-* a szintén nazális *-n-*ből, képzés helye szerinti hasonulás történt az ejtésben, amelyet írásban is jelölnek. Az *embe* elem párhuzamai közé tartozik az *em, eme* 'nőtény stb.', – amelyek az előz-

¹⁴ Csak a TESz álláspontját jelzem.

ménye **enke* - és az *anya* szavunk is, tovább menve *Ana*, *Anna* az első istenanyaként tisztelt ő, amely női névként ma is ismert.

embryo 'a fejlődés kezdeti szakaszában lévő magzat'...Latin eredetű. vö.: orvosi latin *embryo* ... 'méhmagzat'....tulajdonképpen a görög 'belső sarjadék' jelentésű szó átvétele, ... vö.: ang. *embryo*, ném. *Embryo*, fr. *embrion*, ol. *embrione*, or. *embrion* 'méhmagzat, csira, valaminek a kezdeti állapota, stádiuma'.(TESz)

Az *ember* szóhoz kötődik.

mogyoró, monyoró: 'egyfajta csonthéjas gyümölcs, ...'. Származékszó: a ... *mony* 'tojás' főnévből keletkezett kicsinyítő képzőbokkal...(TESz)

A *mony* 'tojás' jelentésű abszolút szótó (*monyó* + *-ró*) igazolható, de a kicsinyítő képzőbokor nem.

manusz¹⁵...Cigány eredetű, vö.: cig. *manuš* 'cigány, ember, férfi'...(TESz)

A szó töve a *manu*, amelyhez *-s/-sz* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző járul, amely az *-r* változattal úgy tartozik össze, hogy mindkettő eredeti *-t* fejleménye, más-más úton keletkeztek.

2.6.1.2. A *magya* abszolút szótóval tartoznak össze:

mátka 'jegyes, különösen a menyasszony, ...' Bizonytalan eredetű. ...vö.: blg. *mátka* 'méh, anyaméh, méhkirálynő, méhanya, folyómeder'. (TESz)

mony: 'here, tojás, hímvesző...'. Ősi örökség az uráli korból, vö. vog. T. *mân* 'mony, tojás', osztj. O. *mon* 'here', cser. KH. *mə-nə* 'tojás, here', mdE.M. *mona* 'here', finn *muna* 'here, tojás', észt *muna* 'ua....jen. *mona*, tvg. *manu* 'tojás', szelk. *man* 'hímvesző'...Az esetleges altaji kapcsolata további vizsgálatot igényel. (TESz)

anya: 'édesanya, valaminek az eredete',...A szócsalád tagjai származékszavak, *any-* alapszavuk valószínűleg ősi gyermeknyelvi szó a finnugor esetleg az uráli korból,... vö.: zürj. *ań* 'asszony', md.M. *ańaka* 'testvérnéne'... vog. *ińno*, osztj. *əńki*, votj. *anaǰ* (< tat. *änej*), vót *enne*...'anya'. Más nyelvcsaládokból is idézhetők hasonló alakú és jelentésű szavak: vö.: török *ana*, tunguz *ani*, *ańi*, sumér *anna* 'anya' stb. Ezek a szavak általában gyermeknyelvi eredetűek lehetnek, s így összefüggésük és koruk is teljesen bizonytalan. (TESz)

A szócikk írói helyesen sorolják az adatokat, azonban a következtetésük nem igazolható. Egyrészt

¹⁵ Vele rokon a *Manasz* kirgiz hősénekben a *Manasz* név.

a szó abszolút tő. Nincs olyan rendszer, amely a származékszó voltát támogatná. A szó nem gyermeknyelvi, hanem ősi eredetű, az időből való, amikor az ember úgy gondolkodott, hogy az *anya* a valaminek az eredete, a befogadó stb. Aki, ami pedig eredettel ellátott, az a teremtmény, mégpedig első, közvetlen és ősi. További szavak tartoznak össze az abszolút szótóval, pl.:

mag 'sperma, ivadék, utód, fajta, nemzetség, virágos növények ivaros úton létrejövő szaporító szerve, szaporításra nevelt állat'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *mig* '(a ruha) ölrésze, (az ing) derekrésze, (TESz)

maga 'saját személye'. Magyar fejlemény. (TESz)

mega 'nagy', vö.: görög *μέγας* 'nagy'. Ld. a *mega-*fon címszónál. (TESz)

2.6.1.3. A *magyar* második elemével (*-r*) tartoznak össze:

rönk¹⁶ 'a levágott fatörzs egy darabja' ... *rönköly* 'kisdud, kerekded testű ember'....Ismeretlen eredetű szócsalád...(TESz)¹⁷

rög: 'göröngy, föld, talaj, ...Ismeretlen eredetű...(TESz)

A *rönk* a *tönk*, *tönkő*, *tőke*, *töv-*, *tő*, *rög* szavakkal tartozik össze úgy, hogy a szókezdő mássalhangzó tekintetében a *t-* kezdetű az eredetibb. Valójában rokon a szótóval a *magya* elemmel is. A *rög* mint föld a befogadó, az *anya*, ezzel szemben a *Nap* a férfi tulajdonságú, szerepű a hagyományaink szerint is. A *tönk* azt a zöngétlen szókezdő mássalhangzót (*t-*) örzi, amely pl. népnevek végén (vö.: csuv. *puškárt*) előfordul, de a zöngés változata (*d-*) is megvan. Ilyen a *basgird* és a *szavárd* név *d-*je, önálló szóként pedig a magyar *donga* kapcsolódik ide. .

2.6.2. Uráli nyelvek:

Komi: (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

megyr 'ív, hajlított forma'.

mygör 'figura, alak, forma ...' vö.: mari **mogyr**, **mongyr** 'test, emberi szervezet'.

mykyr 'görbeség, ...vö. mari **mugyr**, **mygyr** 'púp'.

Mari: (KUZNECOVA 2003)

¹⁶ Összetartozik vele a sezszerékben használatos *ru* 'törzs, de a Konsztantinosznál gyakori *tov* 'törzs' jelentésű szó is. Ez utóbbi kapcsolódik a magyar *tő*, *töv-*, *tőke*, *tönkő* változatokhoz.

¹⁷ Idetartozik a magy. *römpöly* 'ürmérték...' töve is. Vö.: száz *romp* 'üreges tárgy',...ném.*rump* 'fatörzs, ...emberi, állati törzs,... Nagy ürtartalmú tárgy, fakéregből készült hordó...(TESz)

mogyr 'törzs (testé)'.

Számos csak a szótővel összetartozó szó is ismert, vö.: komi *meg* dial. '(folyó) elágazás', udm. *mog* 'ua.', komi *mog* 'feladat', udm. *mog* 'ok'¹⁸ stb.

2.6.3. Altáji nyelvek:

Csuvas: (JEGOROV 1964)

májár 'dió'... Ismeretlen eredetű, vö.: magy. *Mogyoró*.

puškárt májri 'görög dió' (Ašm.X.68.).

mākār 'dudor, bütyök, gumó, mag, toboz, ág'¹⁹, vö.: csag. *bukri*, *mukri keše* 'görbe ember', üz. *bukur*, kirk. *bükiür*, türkm., kazak *bükir*, ... tat. *bökere* 'dudor, bütyök, gumó, mag, toboz, ág'.²⁰

májiraka 'szarv'²¹, ujb. *müingüs*, üz. *muguz*, kirk. *mujuz*, kazah, k.kalp., nog. *müjiz*, alt.V., hakasz, sor *miüüs*, tuv. *myjys*, jak. *muos*, bask. *mögöz*, tat. *mögez*.

2.6.4. Indoeurópai nyelvek:

Latin: (GYÖRKÖSY 1970)

mater 'anya', vö.: angol: *mother* 'anya', ném. *mutter* 'anya'.

Mannus ... germán isten, a germán monda szerint az első ember.

Orosz: (SIS)

*more*²² 'tenger' Indoeurópai jellegű, közszláv eredetű, vö.: gót *marei*, ném. *Meer*, lat. *mare*.

2.7. Lexikális és grammatikai lexémák a sezserék személyneveiben, nyelvi párhuzamai a földrajzi nevekben s az egyes nyelvekben.

A nevek elemekre bonthatók, amely elemek lexikális illetve grammatikai lexémaként ismertek a különböző nyelvekben, köztük a magyarban is. Ez a fejezet nélkülözhetetlen a nevek megfejtésében, így a *Madiar* név magyarázatában, de számos közszó értelmezésében is. Ebben a munkában messzemenő-

en segítenek a földrajzi névi kutatásaim, köztük a földrajzi nevek hangtana, mondattana, alaktana és jelentéstana.

2.8. A *Madiar* név a sezserékben és kapcsolatai különös tekintettel a *magyar* népnévre:

A *magyar* név (személynév és népnév) magyarázata során több körülményt kell figyelembe venni, pl.: az arab írásos lejegyzés és a cirill betűs lejegyzés sajátosságait. Ami az írást illeti, a *Madiar* mind az arab, mind a cirill betűs lejegyzésben csak idegen eredetű szó. A lejegyzés körülményeit, törvényszerűségeit részletezni kell. Tény, hogy a személynevek egy része fennmaradt népnévként, ilyen a *magyar* is, valamint családnévként, vö.: *Magyar*, *Megyer*.

A földrajzi névi kutatások eredményeként rokon néhány széles körben elterjedt keresztnév, köztük a magyar női név a *Mária* és idegen nyelvi megfelelőik, valamint a *Mario*, *Máriusz* stb. férfi keresztnév-változatok.

További lényeges körülmény, hogy a Volga Ural vidékén megtalálhatók a sezserék nevei, személynévként és földrajzi nevekben egyaránt. A Kárpát-medencében szintén megvannak e nevek földrajzi névként és családnévként, olykor keresztnévként, sok esetben változatlanul, más esetekben változott formában, de az eredetüket tekintve összetartozók.

A sezserék személyneveit ajánlatos összevetni továbbá az öözbég sezseré neveivel, a baskír személynevekkel, s a türk rovásírásos feliratokban található nevekkel, továbbá eposzok, hősénekek neveivel, nem utolsósorban pl. Anonymus neveivel is. Külön hasznos megvizsgálni a nevek elemeire bontásakor az utolsó elemként gyakori 'fiú, fia valakinek' jelentésű szavakat, amelyek 'ember' ill. 'oldal' jelentésben is gyakoriak. Az utolsó elemet, mint grammatikai lexémát is meg kell vizsgálni, hiszen e minőségben is előfordulhatnak. A szótövek közszói jelentése is külön vizsgálat tárgya.

Mindez utal a nevek keletkezésének a kulturális hátterére, nyelvi, teremtő hagyományaira, gondolkodásmódra, nyelvi kultúrára illetve annak hagyományaira.

A fentiek együttesen és a *Madiar* név etimológiája tartalmazzák azt a szálát, amely a Kárpát-medence-i magyarok és a keleti magyarok között összekötő kapocsként fennáll. Éppen ezért tanulságosak Németh Gyula következő sorai:

„Mínthogy a különféle népeknek különféle névadási törvényei vannak, és ezek a névadási törvények korok szerint változ(hat)nak, rendkívül fontos a geográfai és kronológiai szempontok figyelembe vétele.” (NÉMETH 1991:47)

¹⁸ Idetartozik a magyar *ok* 'előidézője valaminek'.

¹⁹ Figyelemre méltó az or. *siska* (HADROVICS-GÁLDI 1951) címszónál a mondás: на бедного Макара все шишки валяются 'Szegény embert még az ág is húzza', ahol az *ember* szóra az orosz szövegben *Makar* szerepel. Az *ág* pedig 'a kiindulás, az eredet helye' értelmű.

²⁰ Jól megfigyelhetők a szókezdő *m-* és *b-* mássalhangzókat tartalmazó formák. Ezek úgy függnek össze, mint a *magyar* és a *baskír* szókezdői.

²¹ Az orosz *rog* 'szarv' a második elem (*magya* + *-r*) *r*-jével tartozik össze. A szó a *szarv* jelentés kapcsán arra is utal, hogy a magyarok, szkíták, hunok stb. szent állata nem véletlenül a szarvas. Mint ahogy az sem véletlen, a sezserékből is kiolvasható az a gondolkodásmód, hogy **aki szarvatlan, az nem lehet teljes jogú ós. S a magyarok szarvval ellátottak voltak, a szarvas népének nevezték, s teljes jogúaknak tartották őket.**

²² Elsődleges jelentése 'víz' volt.

Helyt adva Németh Gyula véleményének a földrajzi névi kutatásaim tükrében ugyanakkor vele ellentétben azt látom, hogy **a sezserék személynevei egy egységes névadási rendszer tagjai, amelyek nincsenek ellentmondásban a földrajzi nevek rendszerével.** Ellenkezőleg, **mind a személynevek, mind a földrajzi nevek egy egységes gondolkodási mód alapján születtek.** A geográfiai és a kronológiai szempontok figyelembe vétele pedig igen fontos, akár egy egységes, akár különféle névadási törvények, szokások mellett szólnak.

Ahhoz azonban, hogy a sezserék *Madiar* nevének a *magyar* népnévvel és a *Magyar, Megyer* személynévvel illetőleg a *Megyer* törzsnévvel való kapcsolatait tisztábban lássuk, újra számba kell venni a források adatait, a kutatói véleményeket, valamint a földrajzi névi kutatásaim idevonatkozó eredményeit.

2.8.1. Források, krónikák adatai:

Malalas-nál szerepel a *Muageris* név, **Meandrosz** pedig *magyarokat* említ. **Konstantin**-nál egyértelműen birtokos esetben lévő személynév szerepel (vö.: *Mejeri* < *Mejer*: személynév vagy személynévi eredetű nemzetségnév + *-i*: birtokos eset ragja). A szöveg ezen részét 'Megyernek a törzse' jelentésben kell és lehet értelmezni. **Iordanes** *Muageris*-t hun király nevéként említi, **Regino**-nál *magyarok* szerepelnek ugyanúgy, mint **Anonymus**-nál, ki azt is megmondja, hogy a *magyarok* Attila utódai, *Mogoria* pedig Baskíria vidékén található. A **Kézai Krónika** szerint a *magyar* valójában *hun*, *Moger*-t pedig Gordas testvérének tartja.

A Julianus útjáról szóló jelentésben **Riccardus**-nál azt találjuk, hogy a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, nem más, mint Baskíria nyelve, ahol a hunok később *magyarok* laktak.

Bonfini a *hun*, *avar* és *magyar* azonosságról ír, **Dzsajhani**-nál a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, valamint *muğ.riya* szerepel nála. **Al-Balkhi** a Fekete-tengeri *magyarok* és *baskírok* azonosságáról ír, **Al-Garnati** pedig a *Basgird* nevet azonosítja Al-Andaluzi *Magyarország*-ával. **Qazvini** az uráli vagy pontuszi *magyar*-t *basdzird*-nak tartja. .

Al-Masúdi a Duna melletti *magyar* és *badzshgird* azonosságáról szól, **Jácut** pedig a *magyarok*-at nemcsak *basgird*-nak, hanem *türkök*-nek is véli.

Abul-Gazi szernt a *madzsar* forma személynév, a **Mongolok titkos történeté**-ben pedig *madzsarat*, *mača*, *badzsigit* alakok szerepelnek. **Dzsuvaini** szerint is ugyanaz a *baskír* és a *magyar*. **Rasidu-d'-din** pedig *madzsar*, *basjird* neveket említi. **Plano Carpini** elmondja, hogy *Pascatur* nyelve nem más, mint *magyar*, a földje pedig a *hunok*, azaz a *magyarok* földje. Másképpen *Maior Hungaria* vagyis Nagy

Magyarország ugyanaz, mint *Bascart*, továbbá a *madzsar* név is előfordul nála. **Rubruk** úgy véli, hogy *Baskíria* az a hely, ahonnan kijöttek a *hunok*, *magyarok*, *Pascatur* nyelve pedig nem más, mint a *magyarok* nyelve. (HAJDÚ P. – KRISTÓ Gy. – RÓNA-TAS A. 1982)

2.8.1.1. Az adatokból levonható tanulságok:

Összességében nem ellentmondóak, segítenek választ találni a következő kérdésekre: A *magyar* (népnév és személynév, földrajzi név) név alakváltozatai hangtani, alaktani és jelentéstani szempontokat figyelembe véve összetartoznak-e és hogyan? Mely népekhez kötődnek a névváltozatok? Milyen földrajzi helyen fordulnak elő a nevek? A keleti, Észak-Kazahsztán-i magyarok emlékezete hogyan viszonyul e földrajzi helyekhez?

A forrásokban mint személynév és népnév egyaránt megvan a *magyar* név. A személynév esetében alapvető a szótó és az esetleges grammatikai lexéma felismerése. Pl.:Konstantinnál *Mejeri* < *Mejer*: személynév + *-i*: birtokos eset ragja. Iordanesnél *Muageris* < *Muageri* + *-s* vagy *Muager* + *-is*, a Kézai Krónikában a *Moger* a szótó, Abulgazinál *madzsar* a szótó. Mint országnév Anonymus-nál a *Mogoria* < *Mogor* + *-ia*, Dzsajhani-nál *muğ.riya* < *muğ.ri* + *-ya*²³, ahol a *muğ.ri* szótó *-i*-je mélyhangú. Al-Garnati szerint *Basgird* jelentése 'Magyarország'. A *Basgird* < *Basgir* + *-d*: helyhatározó rag 'valamihez tartozás' jelentésű, maga a név pedig szerkezetileg és jelentésében ugyanaz, mint *Muğ.riya* (*Muğ.ri* + *-ya*).

Plano Carpini szerint *Bascart* néven Maior Hungaria azaz Nagy Magyarország értendő. A *Bascart* szerkezetében és jelentésében ugyanaz, mint *Basgird* és *Muğ.riya*.

A *-t*, *-d*, *-ya* helyhatározó ragok és 'valamihez való tartozás, valami mellett lévő hely' jelentésű, korábban önálló szó volt, idővel vált grammatikai lexémává. A hangtörvények ismeretében a *Muğ.riya* név *-i*- magánhangzója mélyhangú *-y*- (illabiális veláris), mert ha palatális lenne, akkor a toldalék *-ye* palatális magánhangzóval szerepelne.

A *magyarok* lakóhelyét, azaz országát *Baskíria* vidékére teszi Anonymus, Riccardus, Al-Garnati, Plano Carpini, Rubruk. A Fekete-tenger vidékére teszi Al-Balkhi miközben Qazvini a *magyar-badzshgird* azonosságot fenntartva uráli és pontuszi lakóhelyről szól. Ez utóbbi esetben akár az Urál folyó torkolati vidékére kell gondolni, amelyet más néven Pontus néven is ismerhettek, akár az Urál forrásvidékének környékére, mert ez nagy vonalokban a mai Baskíria, bár nem lehet Pontusz, egyik

²³ Helyhatározórag vö.: tör. *Türkiye: Türki* + *-ye*.

esetben sincs tévedés. Mindkét alkalommal a magyarok egykori lakóhelyére kell gondolnunk. Al-Masudi a Duna mellé helyezi a magyarokat. Tehát a magyarok lakóhelyei három helyhez is kötődnek: Baskíria, a Fekete-tenger és Kaspi tenger környéke valamint a Duna vidéke.

Fontos tanulság, hogy a forrásokban a magyarok elnevezései között szerepelnek a *magyar*, *hun*, *baskír*, *avar*, *basdzird*, *basgird*, *türkök* (*türkö* + *-k*), *madzsarat* (*madzsara* + *-t*: többes szám jele), *mača* (< *man* + *-ča*) (*macsa*), *badzsigit*, *madzsar*, *basyird*.

2.8.2. Kutatói vélemények:

A kutatói véleményeket tematikusan csoportosítva összegeztem.²⁴ Erre azért volt szükség, mert a kutatók közül néhányan csupán adatot szolgáltatnak, mások elsősorban az etimológiával, ismét mások a baskír-magyar azonosság kérdésével, néhányan a népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak, s vannak, akik a témát érintő legtöbb kérdésre kitérnek.

2.8.2.1. Etimológiával foglalkoznak:

A TESz véleményével kezdem a sort. A *magyar* népnév alakváltozatai: *Μοβάρειν* személynév, *m.ğ.yrīya* ?, *m.h.f.rīya*, *Mogioroi* személynév, helynév, *Hetumoger*, *Mogorsciget* helynév, *Magyari* (talán személynév) helynév, *Magyarmezev* helynév, *Magorfolu* helynév, *magery* személynév, ld. még 'magyar ember, magyar nóta, egy fajta magyar tánc, a magyarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' stb. Szerinte a *magyar* népnév olyan összetett szó, amelynek az „Előtagja az önálló használatban ki nem mutatható *magy*- valószínűleg ősi örökség az ugor korból, ... vö.: vog. : *māñsi* 'vogul', osztj. *māñt*'²⁵ 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve', ... *mās* 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve' ... A szó az ugor korban a későbbi magyarságnak, a voguloknak és az osztjákoknak a *mōš*-frátriához tartozó részét jelölhette. – Az összetétel eredetibb vegyes hangrendű formájában megőrzött *er*, *eri* utótag azonos azzal a finnugor örökséggel ránk maradt, önálló használatban ki nem mutatható 'férfi' jelentésű szóval, amely a *férj*-nek az utótagja, s feltehetően benne lappang az *ember*-ben is... Az összetétel kialakulásának ideje az ősmagyar kor elejére tehető. A **dzs* > *gy* változás kora közelebről nem határozható meg. A származásnak megfelelő vegyes hangrendű formá-

ból, amelynek változatai még a 16. században is éltek, kétirányú hangrendi kiegyenlítődéssel *megyer* és *magyar* változat alakult. Törzsnévként a palatális változat, a vezető törzs után megjelölt nép neveként viszont végül is a veláris változat állandósult. Az *i* végű középkori adatok többféleképpen magyarázhatók: lehet közöttük többes számú latinosított forma, melléknévképzős származék, de némelyikükben talán az a szóvégi hang lappang, amely a *férj* szó végén s esetleg a *nember* egyes régi adataiban is megtalálható. ...Személynévből való származtatása, a *mag* főnév származékaként és más szavak összetételként való magyarázata, valamint az utótag török szóval való egyeztetése téves." (TESz)

Györffy György a hetes tagolást ősinék tartja. Figyelemre méltó megállapítás, hogy szerinte minden törzset az első törzsfő nevével (személynév, nemzetségnév) neveztek meg. Egy vezértörzs és 3+3 bal és jobboldali törzsből áll. A *magyar* nevet *magy* 'ember' + *er* 'fi(a) elemekre bontja. A *magyar* és *manus* 'ember' összetartozásának kérdését említi. (GYÖRFFY 1986, 1990)

Berta Árpád a *magyar* népnevet és a *Megyer* tulajdonnevet, mint törzsnévet véli összefüggőnek, alapul egy tör. *ban jer* (ejtsd: *dzser*) 'fő hely' szót nevez meg, amely *men jer* (ejtsd: *dzser*) alakon keresztül fejlődött az ősmagyarban *medzser*-ré. (BERTA 1997)

Keszi Tamás élesen bírálja Bertát, nem fogadja el az etimológiáit. (KESZI 1996 ősz – 2002 tavasz:5-6)

Bakay Kornél szerint Berta új ötlete régi, ld. *Dákovszky, Jerney*. (BAKAY 1996:49-62)

Ligeti Lajos fontos adatokat említ, a *mad' yr* nevet *mad'* + *yr* összetételnek véli. A *madzsarat* szóvégi *-t*-je a mongol többes szám jele, kiinduló változatnak egyes számban a *madzsaran* formát teszi meg. A **mañca* szerinte a *manuča* 'ember' szó fejleménye. Továbbá a *mančud*, *mančut*, *manč*, *madzsar* formákat említi, *dzs* > *gy* változást tesz lehetővé. (LIGETI 1986, 64, 43)

Zsírai Miklós a *magyar* nevet 'ember' jelentésűnek gondolja. (ZSIRAI 1951)

Mészáros Gyula felhívja a figyelmet arra, hogy *madjar* nemzetségnév található a kirgizek mondájában. (MÉSZÁROS 1910)

Gaál László *Dentü-Mogyer*-t mint a magyarok egyik lakóhelyét Scitia-ba teszi, alán eredetűnek tartja, jelentését pedig 'folyamok közt lakó'-nak véli. (GAÁL 1957:27-35)

Munkácsi Bernát szól arról, hogy *Madjar*, *Madja*-

²⁴ A források adatainak és a kutatói véleményeknek az összegzésére szükség van a tisztábban látáshoz.

²⁵ Vö.: magyar *Mánd*, *Mándok* helynevek. Szabolcs-Szatmár megyében, *Mándi*, *Mándoki* személynévek (KÁZMÉR 1993)

rovo: települések vannak a Káma mentén. (MUNKÁCSI 1895)

Perényi József szerint *magyarok, mescserek, mozsarok* közti történeti összefüggést vizsgálni kell. A szovjet kutatók szerint *mescser, misar, mozsar* valószínűleg *ugor magyar*, a *macsar* pedig összefügg a *magyar*-ral. (PERÉNYI 1975)

Róna-Tas András úgy gondolja, hogy a *Magor* utólag gyártott név más eredetű népnévből.

A *magyar* nevet *magy*: népnév + *ar*: 'ember' népnév elemekre bontja. Szerinte létező népnévből lett személynév, amely kitalált, soha nem létező. Tehát a változási sorrend: *magyar*: → *Magor*, *hun* → *Hunor*.

Legutóbb Róna-Tas András összefoglaló nagy munkájában a *magyar* népnév magyarázatát új megvilágításba helyezte: "A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a *manysok* és az *erek* népét, vagy pedig a *manys* az *er* nép megkülönböztető jelzője." A név részletes magyarázatához hozzáteszi: "Amennyiben ez a merész feltevés bizonyosodna, akkor a magyarság önelnevezését sokkal messzebb, legalább a kazárok és magyarok érintkezésének kezdetéig tudnánk követni vissza az időben.²⁶ A feltevés persze további bizonyítást igényel, ezért történeti rekonstrukció szempontjából még nem használható." (RÓNA-TAS 1996:235)

Fodor István szerint a *mogyer* forma a legrégebb alak. Figyelemre méltó a közös őstől való származás gondolata. Minden nemzetségnek van neve, s állat nevét viselték. (FODOR 1977, 1980, 1988)

Vásáry István a *magyar* népnév etimológiájánál figyelembe vette az ósszláv ill. az orosz nyelv szerepét, azok nyelvi jellemzőit. (VÁSÁRY 1977, 1985)

Lotz János úgy ítéli meg, hogy kutatni kell: 1. a *magyar, Megyer, Mogor* és a *mod'* viszonyát, 2. *Mogor, Hunor* viszonyát, 3. *mod'*, *med'* és a **mons, *mens* viszonyát, 4. az ősgorok törzsi szervezete és a társadalmi szervezete viszonyát. (LOTZ 1963)

Harmatta János szerint a **mańce* az ősmagyarokat jelöli, s a *magyer* népnév, amely megelőzte a (hét törzs) törzsnév létrejöttét és korábbi, mint a török etnikai elemek csatlakozása. 970 után a Volga melletti ugorokra csapást mérték a nyugati türkök, az ugorok északra mentek az ősmagyarokhoz, létrejött

²⁶ A földrajzi névi adatok pedig lehetővé teszik, hogy területileg nemcsak a mai Baskíriáig, hanem azon túl keletre kövessük a *magyar* nevet, s a név grammatikai szempontú vizsgálata időben jóval korábbi előfordulást tesz lehetővé. Azaz pontosítja a név keletkezésének hely- és időkoordinátáit.

a Hetümgöyer törzsszövetség. (HARMATTA 1997)

Gulya János a *magyar* nevet 'beszélő' jelentésűnek tartja. (GULYA 1997)

Farkasinszky Tibor úgy látja, hogy a *magyar* összetett szó, olyan *mad* + *dar* összetételből áll, ahol az előtag a *mad* 'nagy', 'Ősi anyaiszenő' jelentésű és a sumer *mad, mat* 'szülőanya, földanya, vér szerinti ős' szóval tartozik össze. Idekapcsolja a *med* 'az égen járó Nap, anya', *mug* 'vulva, anyaméh, nőiség, anyaság, magasztos' szavakat és hivatkozik a sumer *ama, eme, um, umu* 'anya' szavakra is. (FARKASINSZKY 2004)

Veres Péter álláspontját bővebben idézem: „Somfai Kara Dávid turkológus kollégám MTA Néprajzi Intézetében nemrég felhívta a figyelmemet arra, hogy a szóban forgó *mád-i-jár* összetett kifejezés a kazah nyelvben egyáltalán nem népünk önelnevezésének, a magyar etnonimnek felel meg. Ez a *mádijár* kazah nyelvi forma ugyanis kifogástalan török etimológiával rendelkezik. Somfai szerint, aki most védte meg doktori disszertációját, Mohamed próféta, az iszlám vallás alapítójának nevével áll közvetlen etimológiai kapcsolatban a kazah *mád-i-jar* szó, amely más török nyelvekben is megtalálható. *Mad* ~ *Mat* voltaképpen Mohamed próféta nevének tipikus rövidített formája a *Muhammed* > *Mahmad* > *Mamad* > *Mad* > *Met* változáson keresztül + *jár*. A *jár* pedig rendkívül elterjedt perzsa eredetű szó az arab és török nyelvekben, jelentése 'segítő, barát, kedvelő'. Magyarán tehát a kazah nyelvben a szóban forgó *mád-i-jár* bonyolult szóösszetétel etimológiájának jelentése: 'mohamedán, muszlim', pontosabban 'Mohamed segítőtje', vagy 'Mohamed barátja', illetve 'Mohamed kedvelője'. Vagyis az iszlám vallási hitvilággal áll szorosabb kapcsolatban, nem pedig a magyarok önelnevezésével." (VERES 2007:213)

Benkő Mihály megkérdezte a kazah kutatókat, „mit szólnak az alábbi, Magyarországon újabban terjesztett ún. „tudományos” feltételezéshez. Veres Péter szerint (VERES 2007, 84) a kazahsztáni „Mádijár (ejtsd magyar, minket is így neveznek meg a kazakok), törzsnév, népnév és személynév az egykori Turkesztánban vallásos írói álnévként is elterjedt „Matijar” szóból, a „Muhammad-jar” (Mohamed barátja) név rövidítéséből származtatható, a „jar” (barát) perzsa szó felhasználásával. A kazak tudósok véleménye erről az elképzelésről, amely egyébként tudomásuk szerint a kazahsztáni és üzbegisztáni iszlám fundamentalistáktól származik, meglehetősen negatívnak mondható.” (BENKŐ 2007:31)

2.8.2.2. A baskír-magyar azonosság kérdésével foglalkoznak néhányan. Ez azért is fontos, mert a

keleti *madiarok* emlékezete szerint közülük egy rész nyugatra, az Urál másik oldalára ment, ahol ma baskírok laknak.

Pauler Gyula szerint a *magyar* és *baskír* összetartozik. (PAULER 1900)

Czeplédy Károly úgy látja, hogy a *baskír-magyar-ság* egy eltörökösödött nép. (CZEGLÉDY 1968)

Vargyas Lajos azt állapította meg, hogy a *magyar-ság* a korábbi Baskíria területén élt, ahol baskírok még nem voltak akkor. A mai baskírok zenéje teljesen más, fejletlenebb. A *Baskíria* későbbi elnevezés. (VARGYAS 1984)

Mándoki Kongur István véleménye szerint *majarok*, *madjarok*, *madijarok* a baskírokba beolvadtak. A régi orosz okmányokban *Mocsar*, *mozsar*, *mozsarjan* szerepelnek. Magyar eredetű nemzettek, törzsek Baskíriában talán lehettek. (MÁNDOKY 1976)

2.8.2.3. A népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak (ld. az etimológiánál).

Tisztázni kell külön a népnév, a személynév és a törzsnév etimológiáját, egymáshoz való viszonyokról csak ezután szólhatunk hitelesen.

2.8.2.4. A névadási szokásokra utalnak:

Vászolyi Erik szerint a lakóterület neve vált a nép nevévé. (VÁSZOLYI 1967)

Hajdú Péter pedig úgy véli, hogy a folyónév vált az ott lakók nevévé. (HAJDÚ 1953, 1962)

2.8.2.5. Egyéb, és a témát érintő több kérdésre kitérnek.

E.A. Chalikova következtetése szerint a Bolsije Tigani temető az ősmagyarok hagyatéka. (E.A. CHALIKOVA 1976)

Németh Gyula úgy ítéli meg, hogy i.e. 1500 – i.sz. 450 között Baskíria területén magyarok éltek. Felhívja a figyelmet a folyónevek, népnevek közti összefüggésre. Ennek magyarázatára azonban nem tér ki. Úgy látja, az ősmagyar államszervezete olyan, mint a hun korszak török államainak szervezete. A magyar nevet az uráli korból (i.e. 4-6 ezer) eredezteti. Szerinte a Hét magyar Magna Hungáriában alakult ki adminisztrációs alapon, s a törzsnevek ritkán fordulnak elő személynévként. (NÉMETH 1966, 1991)

László Gyula szerint a *törzs* a nagycsaládokból alakult nemzetségek érdekszövetsége. (LÁSZLÓ 1944, 1981)

Kristó Gyula hivatkozik Györffy-re, amikor a nemzetségek közös jellemzőit a következőképpen határozta meg: közös ős, közös nemzetségnév, öröklött családi birtok nemzetségi jogon, nemzetségi monostor: temetők, jellegzetes személynevek ismétlése, amelyek egyben családi ismérvek is. (KRISTÓ 1975)

Matolcsi János: Népmozgás és az időjárás kapcsolatára hívja fel a figyelmet. (MATOLCSI 1985)

2.8.2.6. A kutatói véleményekből a következő tanulságok szűrhetők le:

A fenti megállapítások egy része figyelemre méltó a földrajzi névi kutatásaim szempontjából, a másik része pedig közvetlenül érinti a sezsere kutatásokat is.

A földrajzi nevek összehasonlító nyelvészeti vizsgálatainak a fényében a TESz adatai közül a *m.ğ.γrīya*, *m.h.f.rīya* személynevek magyarázat nélkül maradtak. Az első név *m.ğ.γ* + *-rī* + *-ya* elemekre bontható, ahol a szótőben lévő *-ğ-* hangértéke *-j-* féle hang lehet és *-d-* fejleménye (vö.: *-t-* > *-d-* > *-δ-* > *-j-*). A *m.h.f.* + *-rī* + *-ya* név szótőve (*m.h.f.*) az előzővel ellentétben, a szó belsejében zöngétlen mássalhangzókat tartalmaz, ahol a fejlemények közül a *-h-* egy *-t-* > *-j-* > *-h-*²⁷, a *-k-* > *-x-* > *-φ-* > *-f-* pedig az *-f-* keletkezésének útvonala. (vö.: CZEGLÉDY 2004-6)

A *magyar* népnév nem állhat egy *magy* szótőből és *er* 'férfi' utótagból. A *magyar* név a földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen képzett szó, s a *magya:* szótő + *-r:* 'valamivel való ellátottságot, valamihez való tartozás, valami mellett lévő' jelentésű olyan grammatikai lexémából áll, amely eredetileg csak önálló szóként, a továbbiakban pedig mint toldalék és önálló szó egyaránt előfordul számos nyelvben (vö.: mongol, mandzsu nyelvek, a magyar). Ez a névalkotási logika fennmaradt az olyan nevek alkotásának idején is, amikor az utód neve az apa neve + 'fi' ill. 'ember' jelentésű szó.

Úgy látom, módszertanilag is hibát követ el a TESz, mert a csak valószínűleg ősi örökség az ugor korból megállapítása mellett helytelen kizárni további magyarázatokat. A TESz véleményével ellentétben a vogul *māñsi* mint a vogulok önelnevezése *māñ* + *-si* elemekre bontható, ahol a *māñ* összetartozik a magyar név *magya* tövével, a *-si* pedig a magyar *-r* végső elemével. A *-si* mint grammatikai lexéma valamikor szintén önálló szó volt, párhuzama ismert a csuvasban, vö.: csuv. *šum* dial. *šām* 1. 'hely, ami valami mellett található' 2. használatos – hozl/-hezl/-höz, -nál/-nél, mellett jelentésben. Vö.:

²⁷ Vö.: baskír *h*.

türk *jan*, ujj., tat. *žan*, kazah, k.kalp. *čan* 'oldal'... (JEGOROV 1966)

Az *-s* előzménye *-t'* (< *-t*) volt, amelyet őriz a *mānt'* (*mān* + *-t'*) második elem, illetve a *-t* zöngés változata használatos a komiban ma is ismert szóban, vö.: ko. *din*: 'tő', 'hely, amely valami mellett van', '-hoz/-hez/-höz, -nál/-nél, mellett', vö.: udm. *diŋ* 'ua.', mar. *tiiŋ* 'alap, tő', mdM. *tej* '-nál/-nél, -tól/-től', finn *tyvi* 'tő', magy. *tő* ~ *töve* 'tő, alap, gyökér'...vö.: mong. *tünke* 'alsó rész, fa töve'...(V.I.LYTKI-E.S.GULJAJEV 1999) A magyar *tő*, *töve*, *tőke*, *tönk*, *tönkö* változatoknak *r-* kezdetű formája a *rönk*.

Az osztják *mās* (*mā* + *-s*) a vogul *mānsi* -hoz képest már denazalizálódott változat.

A TESz alapvetően téved, amikor a vogul és osztják adatokat nem magával a *magyar* szóval kapcsolja össze, hanem annak egy *magy* részével, a szó maradékát (*-ar*) pedig a törökben ismert *-er* 'férfi' szóval azonosítja.

A vegyes hangrendű forma pedig azért alakulhatott ki, mert a magyar korábbi *mVtkVr < *mVtVkVr fejleménye, amely olyan változások során keletkezett, ahol a *-tk-* egymás mellé kerülésével és zöngésedésével (> *-dg-*) a mássalhangzó kapcsolat *-g-* eleme réshangúsodott (> *-γ-*). Ez a spirans pedig további réshangúsodási folyamaton keresztül majd vokalizálódáson át egyik irányban *-γ-* > *-w-* > *-V-* (*-i-*) magánhangzóvá változott, miközben a megelőző *-d-* > *-d'-* -vé palatalizálódott. Egy ilyen folyamatnak az eredménye az arab írásos sezsere *Madiar/Madier* alakja. A *-γ* – spiráns másik irányú változásban (*-γ* - >) *-j-* -vé alakult, miközben az előző mássalhangzót a *-d-*t ez is palatalizálta (*-d-* > *-d'-*). A *-j-*-t tartalmazó forma a *Madjar* semmiképp sem bontható *Mad* + *jar* elemekre, hanem csak *Madja* + *-r* összetevőkre. A vegyes hangrendű forma a *Magyer* magyarázata nem *Magy* + *er* összetételben található, hanem az eredetibb *-dg-* mássalhangzó kapcsolat változási folyamatában fellépő palatalizálódás hatásának más, a cirill betűs lejegyzéssel kapcsolatos oka is lehet. Cirill írással ugyanis egy *Magyer* idegen (nem szláv) forma lehetne elvileg **Мадяр* is, azonban a sírfeliratok *Мадиар*, *Мадьяр* (ld. BENKŐ Mihálynál) alakjai arra figyelmeztetnek, hogy az átadó alakban a *-d'* - mássalhangzót *-i-* magánhangzó követte, amelyet a cirill *-u-* ill. *-b-* jelez, majd következett az *-e-*, s ez utóbbinak felel meg a cirill *-я-*. Tehát **Mad'ier* lehetett az átadó alak. Innen a *Magyer* forma, amely hangrendi kiegyenlítődéssel lett egyik irányban a magyarban *Magyar*, a másik irányban *Megyer*. A cirill betűs mélyhangrendű változatnak *Мадиар*, *Мадьяр* nincs a magyar mélyhangrendű alakhoz köze. A vogul és osztják adatok *-ā-* hosszú magánhangzója igazolható

a földrajzi nevekkkel (CZEGLÉDI 2004-6).

A magyar *férj* és az *ember* egymásnak alakváltozatai, közös gyökerű szavak. A **dzs* és *gy* viszonyát nem lehet *dzs* > *gy* fejlődéssel magyarítani. A *Megyer* palatális változat törzsnévként, mint tulajdonnév sose létezett, mert a görög forrás szerint is személynévhez tartozó törzsről van szó. Ettől még lehetett vezér törzs a *Megyer* nevű személyhez tartozó törzs.

Az *-i* végű középkori adatokban szó sem lehet többes számú latinositott formáról vagy melléknév-képző származékról, amely a *férj* szó vége és a *néember* egyes régi adataiban is megtalálható. Ennek az a magyarázata, hogy az *-r* a szó végén a toldalék kezdő mássalhangzója, a *férj* (*fé* + *-rj*) esetében a rákövetkező egyik mássalhangzó is megvan továbbfejlődött formában, a középkori *-i* is az *-r*-t követő hangok egyikének a fejleménye. Az *r*-es változatok gyakoriak pl. a mongolban és a mandzsuban. A magyarban önálló szóként idetartozik a *rönk*.

A *mag* főnév párhuzama a *Magor* (*Mago* + *-r*) név első elemével egyértelmű. A *magyar* népnévnek egy egész eurázsiai nyelvi rendszerben vannak nyomai úgy is, mint a teljes névvel párhuzamos alakváltozatok, valamint úgy is, mint csak a szótővel és csak a grammatikai lexémával összefüggő alakok. Minthogy a szónak és az alkotó elemének kiterjedt nyelvi kapcsolatai vannak, ezért azok vizsgálata nemcsak a török, hanem további nyelvek bevonásával is helyénvaló, sőt elengedhetetlen.

A jelentés szempontjából lényeges, hogy magyarokra vonatkoznak és ugyanannak a – pontosabban ugyanazon fajú, származású – népnék a különböző elnevezései, másképpen azonos ill. különböző időben különböző nyelvi jellemzőket tartalmazó megnevezései.

Alaktani szempontból maga a népnév önállóan fordul elő (vö.: *magyar*, *hun*, *baskír*, *avar*, *macsa*²⁸, *madzsar*) és toldalékoltan relatív szótóként²⁹ (vö.: *basdzir* + *-d*, *basgir* + *-d*, *madzsara* + *-t*, *badzsigi* + *-t*, *baszir* + *-d*, valamint *türkö* + *-k*).

A hangtani oldalát nézve a *-t*, *-d* genetikailag közös gyökerű elemek. A szótövek pedig mind hangtanilag, mind alaktanilag, mind jelentésanilag összetartoznak, azonos gondolkodásmód mellett keletkeztek, a különböző hangalakjuk más-más nyelvi fejlődés eredménye. Közülük a *madzsar* és a *madzsara* alakra kitérve *madzsa* + *-r* ill. *madzsa* + *-ra* szerkezetűek. Az *-r* és a *-ra* ugyanaz a grammatikai lexéma. A szótó pedig a sezserek *Madiar* nevének *Madia* részével tartozik össze. A *madzsa* és a *Madia* közös töre vezethető vissza: **mataka*, **matka*, **madaga*, **madga* formákra, amelyeknek a még ere-

²⁸ Előzménye a *Manča* < *Man* + *ča*.

²⁹ A *magyar* abszolút töve a *magya*.

detibb alakjában a szókezdő *m-* helyett *d-* ill. *t-* lehetett. Ez a *t-* van meg a *tüirk* népnévben és a szeszsere *Tüirik* személynevében is. (CZEGLÉDI 2004-6). A szóbeljei *-dzs-* ill. *-di* olykor *-dj-* a *-t-* és a *-k-* ill. a *-d-* és a *-g-* (zöngésedés esetén) egymás mellé kerülésével különböző irányban változtak a használat során az ejtésben. Az említett forrásokban *-dzs-*, a sezserékben *-di-* ill. *-dj-* van. A *-d-* a zöngétlen *-t-* fejleménye, az *-i-* és a *-j-* pedig a *-k-* ill. *-g-* fejleménye. Az *-i-* és a *-j-* palatalizálta az előtte álló *-d-* mássalhangzót *-d'-*vé. A következő magánhangzó *-e-* pedig a cirill betűs lejegyzésben (Я) szabályosan lesz *-a-* vagy *-ja-*. Meg kell jegyezni, hogy a cirill betűs lejegyzéstől függetlenül létezik a magas hangú változatok mellett mélyhangú. Ezeknek azonban más a magyarázatauk, a kettőt el kell különíteni egymástól.

Nem igazolják a földrajzi névi kutatások sem a *magy + er* tagolást. Ebben egyaránt tévedtek a TESz cikkírói, Györffy György és Róna-Tas András. Továbbmenve, semmi sem igazolja Róna-Tas András azon feltevését, hogy a *magyer* két népnévből álló összetétel lenne. Ennek a feltevésnek a további feltevései, mely szerint az elképzelt népnév + népnév szerkezetű népnév keletkezési hátterében a *manys*-ok és az *er*-ek népének társulása lenne. Eme feltevés-építménynek alapvető hibája, hogy egyetlen eleme sem igazolható sem régészeti, sem nyelvészeti oldalról. Ráadásul a népek ilyen társulásáról a sezserék hagyományai sem szólnak. Éppen ezért, e feltevések történeti rekonstrukció szempontjából nemcsak még, de a jövőben sem lesznek használhatók. A földrajzi névi kutatások eredményeképpen egymással összetartozó szavak a *magyar*, a *manys* és az *er*.

Farkasinszky Tibor – bár a szó elemekre bontásával nem értek egyet, mert a földrajzi névi kutatások hátterében a helyes tagolás *magya + -r*, az abszolút szótó a *magya*, amelynek valóban a genetikai összetartozói az általa hozott szavak, amelyeket helyesen, igazolható módon sorolt ide.

Nem igazolható Berta Árpád *ban jer* 'fő hely' összetett szóból való magyarázata sem.

Egyetértek Fodor Istvánnal abban, hogy a *mogyer* az ismert adatok közül a legrégebbi. Ez azért fontos, mert jelzi, hogy az első szótag magánhangzója labiális.

Veres Péter és Somfai Kara Dávid kazah *madijar* és *Muhammedjar* 'Mohamed barát' összekapcsolása olyan súlyos tévedés, amelyet semmilyen nyelvészeti adat, rendszer és kutatás nem igazol.

Amint látható, nincs egység a kutatók között a *magyar* népnév és a *Magyar*, *Megyer* személynév etimológiáját illetően, ugyanakkor külön-külön igen tanulságosak a vélemények. A sezserékkal egybehangzó Györffy György azon véleménye, miszerint

a törzset a törzsfő nevével nevezték meg. Következésképp a személynév az alapja a nemzetségek és a törzsek megnevezésének is.

A Hét magyar kérdése azért fontos, mert eldöntendő, hogy a hét fiúgyermek vagy a Hold időszámítás hetes alapú rendszere szolgált-e alapul ennek a kifejezésnek.

A *baskír-magyar* azonosság kérdésében sincs egységes álláspont. A földrajzi névi kutatásaim és a sezserék hagyomány- és névanyaga egyértelműen igazolja magyar nyelvi kultúrával rendelkező népeség jelenlétét a mai Baskíria területén és környékén.

A törzsnevek kérdése azért is lényeges, mert a kutatók nem helyeznek kellő hangsúlyt arra a Györffy véleményre, amelyet a görög forrás (Konstantin) is egyértelműen igazol, hogy a személyhez tartozik a törzs, tehát személynévből kell kiindulni. (ld. még MARCANTONIO 2006 idevonatkozó utalását.)

A sezserék igazolják, hogy jellegzetes e személynevek ismétlése, amelyek a nemzetségi mellett egyben családi ismérvek is. A személynév – ami az elnevezést illeti – tehát alapja a családnak, a nemzetségeknek, de a politikai alapon szerveződő törzsnek is.

A *Magyar* név alakváltozatai személynévként, s a személynévi alapú nemzetségnév, népnév időben és térben kiterjedt előfordulással rendelkeznek. Ezt támasztja alá az is, hogy pl. *madjar* nemzetségnév a kirgizek mondájában szerepel.

A *magyar* népnév magyarázatok közül valamennyi csak részmagyarázat. Pl. az 'ember' jelentés, a 'mond, beszél' a szócsalád komplex jelentéstartalmának részei, alkotó elemei, de közvetlenül nem azok szolgáltak alapul a *magyar* népnévnek. Mindemellett nem hagyhatók figyelmen kívül a régészeti megállapítások, amelyek nemcsak nem mondanak ellent a sezserék hagyományainak, hanem egyenesen támogatják, egyben tájékoztatnak bennünket a népmozgásokról, s arról, hogy azok szoros összefüggésben vannak az időjárással. Ez természetes, hiszen az időjárás kihat a természeti környezetre, ez pedig a megélhetésre.

További tanulságok közé tartozik, hogy a *magyar* népnév etimológiája nem írható meg több nyelv sajátosságainak az ismerete és figyelembe vétele nélkül, minthogy a legtöbb kutató véleménye tartalmaz valóságéletemet, azokat figyelembe kell venni, nem lehet elhallgatni. Különösen fontosak az említett adatok, azonban a belőlük levont következtetések rendszerint vakvágányra futnak.

A tévedések egyik része onnan ered, hogy a kutatók azt nem látják, hogy a névadásnak is van története, kronológiája. A megállapításuk egyes esetekre vonatkozik, amelyet nem helyeznek bele egy rendszerbe. A hibák másik részének az oka, hogy a

kutatók nagy része mindenáron nyelvcsaládokban³⁰ gondolkodik, amely mint munkamódszer is tévúthoz vezet. Ebből pedig egyenesen következik a harmadik, mégpedig az, hogy a nyelvi kapcsolatokat nem látják egy egységes nyelvi rendszerben. A negyedik csoportba tartozó tévedések azok, amelyek mögött nincsenek széleskörű, alapos nyelvészeti szakmunkák, vizsgálatok és kutatások. Sajnálatos módon középük tartoznak ma neves akadémikusok, egyetemi tanárok védhethetetlen álláspontjai, kijelentései – ennél még rosszabb – feltételezései is.

3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén:³¹

A fentiekből egyértelműen kiderült, hogy a kutatók nem vizsgálták a *magyar* népnevet és a *Megyer* személynevet, törzsnevet, a névadási szokásokat, a hetes számrendszert stb., egy összefüggő nyelvi kultúra részeként adott földrajzi terület neveivel összefüggésben. Esetünkben a Magna-Hungáriát ill. Baskíriát is magába foglaló terület földrajzi neveinek, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a sok szempontú feldolgozásának eredményei igazolják a sezserék hagyományait. A személynevek nagy részének párhuzamai megtalálhatók e vizsgált terület földrajzi neveiben.

Abból a földrajzi névi anyagból hozok példákat, amelyeknek a kutatási eredményei kínálták a *magyar* népnév magyarázatot és a vele kapcsolatos személy-név etimológiáját. Módszertanilag fontos, hogy a *Magyar*, *Megyer* személynév és a *magyar* népnév szócsaládjába tartozó földrajzi neveket³² kell keresnünk, mert előre sohasem dönthető el, hogy az adott földrajzi névnek mely szó szolgált alapul. Pl.:

Mad'jar h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Mad'jar* or. *Mad'jarovo* Selt., falu neve. < udm. *Mad'jar* < *Mad'ja* + *-r*.

Mängeräü t. TB.110.: bask. *Mängeräü* or. *Manger'au* Kug., tó. < bask. *Mängeräü* < *Mänge* + *-räü*.

Mängeräü tauy d. TB.110.: bask. *Mängeräü tauy* or. *Manger'au* Kug., hegy neve. < bask. *Mängeräü* < *Mänge* + *-räü* + *tauy* < bask. *tau* 'hegy' + *-y*: birtokos személyjel, or. *Manger'au* < bask. *Mängeräü*³³.

³⁰ A lényeg, hogy nem természetes alakulat, hanem a tudósok kreálták.

³¹ A földrajzi nevekben mind az első elemre, mind a második elemre bőséges példa található.

³² E nevek egy egész rendszert alkotnak.

³³ Nem lehet eredeti baskír szó. Vele rokon a *Vangyrju* f. TSK.14.: ko. *Vangyrju* or. *Vangyr* < *Vangerja* az or. Kosju baloldali mellékfolyója, hossza 112 km. < ko. *Vangyrju* < *Vangyr* < mansi *vangyr*, hanti *vankyr* 'tekervényes, kanyargós, ferde' + *ju* < ko. *ju* 'folyó', *Vangerja* < *Vanger*

Majjar varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majjar varě* A. < csuv. *Majjar* (< *Maja* + *-r*) + *varě* < csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *-ě*: birtokos személyjel.

Majra kassi h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra kassi* K? < csuv. *Majra* < 1. vö.: csuv. *mājra*, *mājra* 'szarv', 2. csuv. *majra* 'orosz asszony' + *kassi* < csuv. *kasā* 'falú' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Majra lappi d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra lappi* M-P. < csuv. *Majra* < 1. vö.: csuv. *mājra*, *mājra* 'szarv', 2. csuv. *majra* 'orosz asszony' + *lappi* csuv. *lapā* 'völgy' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Majra šaran d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra šaran* M-P. < csuv. *Majra* 1. vö.: csuv. *mājra*, *mājra* 'szarv', 2. csuv. *majra* 'orosz asszony' + *šaran* < *šaran* 'rét'.

Taka mājri d. Ašm.XIII.153.: csuv. *Taka mājri* / *Taka mājri*, mezei hely neve, ahol az or. Upner folyó az or. Malyj Civil' -be ömlik, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Taka* + *mājri* < csuv. *mājra*, vö.: csuv. *mājra* 'szarv'³⁴. + csuv. *-i*: birtokos személyjel,

Makkaru h. Ašm.VIII.174.: csuv. *Makkaru*, város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Makkaru* < *Makka* + *-ru*.

Makar šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makar šyrmi* A., M. < csuv. *Makar* (< *Maka* + *-r*) + *šyrmi* < csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Makarkki varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makarkki varě* M. < csuv. *Makarkki* (< *Maka* + *-rkki*) + *varě* < csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *-ě*: birtokos személyjel.

Bol'saja Makarixa f. TSK.67.: or. *Bol'saja Makarixa* az or. Usa jobboldali mellékfolyója, az or. *Makarixaty* tóból folyik ki, hossza 142 km. < or. *Bol'saja* < or. *bol'saja* 'nagy' + *Makarixa* < nem or. *Makarixa*.

Makarixaty t. TSK.67.: or. *Makarixaty*, tó., or. *Ma-*

ja < mansi *ja* 'folyó'. A magyarok *venger* neve a folyónévvel és a neki alapul szolgált hanti és mansi *vangyr* és hanti *vankyr* közszókkal közös gyökerű. Idetartozik a magyar *vakar* 'valaminek a felületét kaparja', de a magyar *vargabetű* 'görbe' előtagja (*varga*) is. A tulajdonnevek közül rokon az előtagja a következő neveknek, pl.: *Waterloo* 'helység Belgiumban', tulajdonképpen jelentése valószínűleg 'nedves lejtő, vizenyős rét' (KISS 1980) < *Water* < vö.: ang. *Water* (< **watker*) + *loo*. Az előtag összetartozik az ang. *water* 'víz' szóval, a *water* (*wate* + *-r*) töve (*wate*) pedig a magyar *víz* szó rokona.

³⁴ Rokon vele a magyar *szarv* 'vízmeder, völgy, árok elágazó része, valaminek szarvszerűen felálló vagy elágazó része' stb. (TESz)

karixa. < or. *Makarixaty* ← ko. *Makarixaty* < *Makarixa* (*Maka* + *-rixa*) + *ty* ← ko. *ty* 'tó'.

L'ok Makarixaju f. TSK.67.: ko. *L'ok Makarixaju* or. *L'ok Makarixa*, az or. Usa jobboldali mellékfolyója, hossza 27 km. < *L'ok* ← ko. *l'ok* 'rossz, sovány, bal' + *Makarixaju* < *Makarixa* (< *Maka* + *-rixa*) + *ju* ← ko. *ju* 'folyó'.

Makaši jalě h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makaši jalě* or. *Magazejnaja* ← *Magazejevo* M., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Makaši* (< *Maka* + *-ši*), + *jalě* ← csuv. *jal* 'falu' + csuv. *-ě*: birtokos személyjel, or. *Magazejnaja* < *Magazej* ← nem orosz *Makašej* (< *Maka* + *šej*) + or. *-naja*.

*Munčar*³⁵ h. Ašm.VIII.269.: csuv. *Munčar* or. *Bol'szaja Jerykla* MJal., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < *Munčar* < *Munča* + *r*.

Munčar h. Ašm.VIII.: csuv. *Munčar* or. *Možarka* Ka., orosz település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Mučar*. < csuv. *Munčar* < *Munča* + *r*, or. *Možarka* ← nem orosz *Mošarka*, ahol a magánhangzóközi *-š-* félzöngés ejtésű, amit az orosz *-ž-* zöngésnek ejt.

Ul'ankä Mošar h. Ašm.III.229.: csuv. *Ul'ankä Mošar* or. *Možary*, falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ul'ankä Mošar*, or. *Možary* ← nem orosz *Mošary*.

Mosaravüd f. GMA: mar. *Mosaravüd* / *Mosarinka* or. *Masarinka* M-T., az or. Uržumka jobboldali mellékfolyója. < mar. *Mosaravüd* < *Mosara* (*Mosa* + *-ra*) + *vüd* ← mar. *vüd* 'víz', *Mosarinka* < *Mosa* + *rinka*, or. *Masarinka* ← mar. *Mosarinka*.

Mišär jylgahy f. TB.107.: bask. *Mišär jylgahy* Burz., az or. Suvan'ak baloldali mellékfolyója. < bask. *Mišär*³⁶ (< *Mišä* + *-r*) + *jylgahy* ← bask. *jylga* 'folyó' + bask *-hy*: birtokos személyjel.

Pušškärt varě f. Ašm.X.68.: csuv. *Pušškärt varě* Bugur., patak, szakadék neve a Boriskino-Igar' falu mellett. < csuv. *Pušškärt* (< *Puškyrt*) + *varě* ← csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *-ě*: birtokos személyjel.

Pušškärt pussi d. Ašm.X.68.: csuv. *Pušškärt pussi*, mező neve. < csuv. *Pušškärt* (< *Puškyrt*) + *pussi* ← csuv. *pusä* 'mező' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Pošškärt šērě d. Ašm.X.68.: csuv. *Pošškärt šērě* Kozlov., mező részének a neve. < csuv. *Pošškärt* (< *Poškyrt* < *Pošky* + *-r* + *-t*) + *šērě* ← csuv. *šēr* 'föld,

ország, hely' + csuv. *-ě*: birtokos személyjel.

Pošškärt h. Ašm.X.68.: csuv. *Pošškärt* Tatarkas., az or. Maloje-Karačkino település neve. < csuv. *Pošškärt* (< *Poškyrt* < *Pošky* + *-r* + *-t*).

Başkort küle t. TB.32.: bask. *Başkort küle* or. *Başkirskoje* Miš., tó. < bask. *Başkort*³⁷ (< *Başko* + *-r* + *-t*) + *küle* ← bask- *kül* 'tó' + *-e*: birtokos személyjel, or. *Başkirskoje* < *Başkir*³⁸ ← nem orosz *Başkyrt* + or. *-sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *-oje*.

A nevek földrajzi névi előfordulása igazolja a létüket, egyben azt kell látni, hogy ezek a szócsaládhoz tartoznak, de nem szolgáltak alapul a magyar népnévnek. Ugyanakkor mind a népnév, mind a személynév, mind a földrajzi nevek egyazon logika, egyazon gondolkodás, azaz közös hagyományok, névadási szokások alapján jöttek létre.

A magyar népnév névadási rendszerben elfoglalt helyének a felismerését segíti, hogy a források alapján a magyar név önelnevezés, azaz a nép saját magát magyarnak hívja. Ez összefügg egyrészt azzal is, hogy a magyar népnév személynévi eredetű, másrészt azzal, hogy magát monyhoz tartozónak, közvetlen magból lett, édes, első teremtménynek tartja.

A magyar névvel ugyanazon szócsaládba tartozó földrajzi közszei alakváltozatok nagy számának az a magyarázata, hogy egyazon ősi logika, gondolkodásmód alapján születtek. A szóteremtés, a szóalkotás mintáját pedig a természetből vették. A különböző alakváltozatoknak az oka pedig az, hogy más-más nyelvi jellemzőket viselnek magukon.

4. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében:

Magyar hn. Borsod, Pozsony megye (KÁZMÉR 1993)

Magyarka hn. Nagykunság. (KÁZMÉR 1993)

5. Magyar személynevek:

Magyar, Magyarai Magyarokai, Magyaró stb. csn. (ld. KÁZMÉR 1993)

Megyeri csn. ← *Megyer* hn. Békés, Bihar, Győr, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest, Somogy, Szabolcs, Zala megyében + *-i*: melléknévképző. (KÁZMÉR 1993)

Magor, Mogor csn. (KÁZMÉR 1993)

Mágori csn. ← *Mágor* hn. Békés megyében. (KÁZMÉR 1993)

Magurai csn. ← *Magura* hn. (Kövár vidéke ezen

³⁵ A *Munčar* abban az esetben nem tartozik össze a magyar *-ral*, ha igazolhatóan *Mun* + *čar* elemekre bontható.

³⁶ Csak akkor tartozik ide, ha az előzménye **Miškär* (*Miškä* + *-r*) volt, és nem **Minšär* (*Min* + *šär*).

³⁷ Az alakváltozatok jelzik, hogy az első szótag magánhangzója labiális *ä*.

³⁸ Az oroszban azért van *-i*, mert *k* után nem tud mélyhangú *y-t* ejteni.

kívül még számos megyében) + *-i*: melléknévképző. (KÁZMÉR 1993)

6. Összegzés:

A fentiek tanulságaként a sezseréket hiteles dokumentumként kell kezelni. Az eltérések jelen álláspontom szerint egy-két kivételtől³⁹ eltekintve nem lehetnek téves emlékezet okai.

A *Magyar* név olvasata az arab betűs lejegyzésben *Magyer*, *Magyar*, a szláv nyelvi cirill betűs lejegyzés a *Magyer* átvétele. A név szerkezete *Magya/Magye* + *-r*, szótő + képző. Közszoói jelentése 'maghoz, monyhoz tartozó', azaz 'sarj, magzat, ember'. A személynév és népnév kapcsolatában a személynév az elsődleges, amely idővel család, nemzetség, majd népnévvé vált a szaporodást követően a nyelvhasználatban. A földrajzi név, személynév és köznévkapcsolatának a megítélésében az idő és a tér is közrejátszik.

A feltett kérdésekre tehát a következő válasz adható: A sezserékben szereplő nevek hitelesek. Az egyes családok leszármazási ágazataiban a legrégebbitől, az első névtől kezdve egy ideig fedik egymást. Az eltérések abból adódnak, hogy más-más ember leszármazási ágazatáról van szó, következésképp a ma élő egyes emberek leszármazási ágai természetes, csak egy bizonyos szakaszon eshetnek egybe. A nevek ismétlődése egyrészt helyénvaló, másrészt rengeteg párhuzama van a Volga-Urál vidékén és a Kárpát medencében a földrajzi nevekben, a személynévekben és a közszókbán. A sezserék *Madiar*, *Madjar* névváltozatai összetartoznak a *Magyar*, *Megyer* családnévvvel, és a magyarok népnévével. A keleti *magyar* sezserék hagyományai nyelvi adatokkal is igazolhatók.

A fentiek értelmében, s a földrajzi névi kutatásaim fényében nem állja meg a helyét Veres Péternek sem a bevezetőben közölt megállapítása, sem a kazahsztáni magyarok nevének javasolt etimológiája.

7. Rövidítések:

A	Alikovszkij rajon
ang.	angol
bask.	baskír
blg.	Bolgár
Bugur.	Bugurszkij rajon

Burz.	Burzjánszkij rajon
cig.	cigány
csag.	csagatáj
cser.	cseremisiz
Čgs.	Csebokszárszkij gorszovjet
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
f.	folyó
fr.	francia
h.	hely
hn.	helynév
jen.	jenyiszeji
K.	Kozlovskij rajon
Ka.	Kanasszkij rajon
kirg.	kirgiz
ko.	komi
Kozlov.	Kozlovskij rajon
Kug.	Kugarinszkij rajon
lat.	latin
ld.	lásd
M.	Morgauszskij rajon
magy.	magyar
mar.	mari
mdE.	Erza mordvin
mdM.	Moksa mordvin
Mjal.	Malo-Jalcsikszkij rajon
mong.	mongol
M-P.	Marinszko-Poszadszkij rajon
ném.	német
ol.	olasz
or.	orosz
osztj.	osztják
szelk.	szelkup
t.	tó
tat.	tatár
Tatarkas.	Tatarkaszinszkij rajon.
türkm.	türkmén
tvj.	tavgi
udm.	udmurt
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
vog.	vogul
votj.	votják
vö.:	vesd össze
zürj.	zürjén

³⁹ Ezen eltérések további vizsgálatra szorulnak, mert a kutatás jelen fázisában számomra még nem világosak az okok.

8. Források:

- ANDREJEV ANDREJEV, N. A. 1961:
Csuvaszsko-russzkij szlovar, Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej. Moszkva.
- Ar. NIKITIN
Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50:
Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvaszskoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari.
- BAKOS 1986 BAKOS Ferenc 1986:
Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BORISOV 1932 BORISOV, T. K. 1932:
Udmurtszko-Russzkij Tolkovjy szlovar. Izsevszk.
- Fa. FASZMER, M. 1964-1973:
Etimologicseskij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva.
- GMA Gidronimy Marijszkaj ASzSzR
HADROVICS-GÁLDI HADROVICS László-GÁLDI László 1951:
1951 *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964:
Etimologicseskij szlovar csuvaszskovo jazyka. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.
- KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós 1993:
Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KISS 1980 KISS Lajos 1980:
Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS 1995 KISS Lajos 1995:
Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KUZNECOVA 2003 KUZNECOVA, M. 2003.
Mari – magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- LELKES 1998 LELKES György 1998:
Magyar Helységnevező Szótár. Talma Könyvkiadó, Baja.
- LYTKIN-GULJAJEV V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999:
1999 *Kratkij Etimologicseskij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo.* Szyktyvkar.
- Éksz. JUHÁSZ József et al (szerk) 1985:
Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát 1990:
A votják nyelv szótára. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
- NAP Naszeljonnyje punkty csuvaszskoj ASzSzR. *Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo.* Csebokszari, 1974.
- NIKITIN NIKITIN, I. D.:
Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvaszskoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
- Omeljan Pritsak Pritsak, Omeljan 1957:
Tschuvaschische Ortsnamen. Wiesbaden.
- SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975:
Kratkij etimologicseskij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva.
- SW FOKOS-FUCHS, D. R. 1959:
Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest.
- SZILASI SZILASI, M. 1896:
Vogul szójegyzék. Budapest.
- TB. *Szlovar toponimov Baskirskoj ASzSzR. Baskirskoj Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASZSZR-nin toponimdar hüðlege.* Ufa. 1980.
- TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976:
A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TSK. A. I. Turkin 1986:
Toponimicseskij szlovar komi ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
- ÚMTsz. B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979:
Új magyar tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956:
Udmurtszko-russzkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”. Moszkva.

9. Irodalom:

- BAKAY 1996 BAKAY Kornél
A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel in: Belvedere JGYTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996
- BALASSA 1985 BALASSA Iván
A néprajztudomány és a magyar őstörténet in: Az őshazától a Kárpátokig szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:76
- BARTHA 1988 BARTHA Antal
Földnek és égnek vannak titkai in: História 1988 6. X. évf.: 32-34
- BENKŐ 2003 BENKŐ Mihály
A torgaji madiarok Keleti magyar néptörődék Kazakisztánban Timp kft Budapest 2003
- BENKŐ 2007 BENKŐ Mihály:
Beszámoló 2006 nyári nyugat-szibériai kutatóútamról in: Eleink Magyar Őstörténet 2007: 27-38
- BERTA 1997 BERTA Árpád
Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
- CZEGLÉDY 1968 CZEGLÉDY Károly
Keleten maradt magyar töredékek in: Magyarság őstörténete 1968:154-278
- CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin
A székely népnév és a földrajzi nevek in: Ősi Gyökér Kulturális folyóirat Miskolci Bölcsész Egyesület XXXII. évf. 1. szám Miskolc 2004 február-március.
- CZEGLÉDI 2004-6 CZEGLÉDI Katalin
Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba, Nyelvészeti őstörténeti Füzetek I-IV. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet) 2004-2006
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin
Földrajzi nevek mondattana Nyelvészeti őstörténeti Füzetek V. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet) 2007
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin
Földrajzi nevek alaktana (Kézirat.)
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin
Földrajzi nevek jelentéstana (Kézirat.)
- FARKASINSZKY 2004 FARKASINSZKY Tibor
Magyar őstörténet új alapokon Kr. E. kb. 2000-től Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc 2004
- FODOR 1977 FODOR István
Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
- FODOR 1980 FODOR István
Verecke híres útján... Budapest 1980
- FODOR 1988 FODOR István
Kazárok és kabarok in: Magyarrá lett keleti népek szerk. Szombathy Viktor és László Gyula Budapest 1988
- GAÁL 1957 GAÁL László
Dentü-mogyer. Magyar Nyelv LIII. 1957:27-35.
- GOMBOCZ 1921 GOMBOCZ Zoltán
A bolgár kérdés és a magyar hun monda in: Magyar Nyelv XVII 1921
- GULYA 1997 GULYA Gulya János
A magyarok önelnevezésének eredete in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
- GUNDA 1986 GUNDA Béla
A néprajz és a magyar őstörténet in: A magyarság őstörténete 1986 szerk. Ligeti Lajos
- GYÖRFFY 1990 GYÖRFFY György
A magyarság keleti elemei Budapest 1990
- GYÖRFFY 1986 GYÖRFFY György (sajtó alá rendezte)
A magyarok elődeiről és a honfoglalásról 3. kiadás Budapest 1986
- HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1982 HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András
Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba I-V. 1976-1982 Tankönyvkiadó Budapest Kézirat.

HAJDÚ 1953	HAJDÚ Péter <i>A magyarok kialakulásának előzményei</i> in: Nyelvtudományi Értekezések 2. Budapest 1953
HAJDÚ 1962	HAJDÚ Péter <i>Finnugor népek és nyelvek</i> Budapest 1962
E.A. CHALIKOVA 1976	E.A. CHALIKOVA, <i>Ősmagyar temető a Káma mentén.</i> Magna Hungária kérdéséhez. In: Archeologiai Értesítő 103. 1976
HARMATTA 1997	HARMATTA János <i>A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban</i> in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
HÓMAN 1938	HÓMAN Bálint <i>A magyarok eredete és vándorlásai</i> Budapest 1938
KÁLMÁN 1989	KÁLMÁN Béla <i>A nevek világa</i> Debrecen 1989
KESZI 1996 – 2002	KESZI Tamás <i>A magyar törzsnevekről</i> in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002 tavasz: 5-15
KIRÁLY 1984	KIRÁLY Péter <i>Levedia-Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében</i> in: Magyar Nyelv 1984. 4.
KRISTÓ 1975	KRISTÓ Gyula <i>Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről</i> in: Századok II. 1975
LÁSZLÓ 1944	LÁSZLÓ Gyula <i>A honfoglaló magyar nép élete.</i> Budapest 1944
LÁSZLÓ 1981	LÁSZLÓ Gyula <i>Őstörténetünk</i> Budapest 1981
LIGETI 1943	LIGETI Lajos <i>Az uráli magyar őshaza</i> in: A magyarság őstörténete Szerk. Ligeti Lajos Budapest 1943
LIGETI 1964	LIGETI Lajos <i>A magyar nép mongolkori nevei</i> (magyar, baskír király) in: MNy LX. 1964
LIGETI 1986	LIGETI Lajos <i>A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban</i> Akadémiai Kiadó Budapest 1986
LOTZ 1963	LOTZ János <i>A magyar szó etimológiájának kérdéséhez</i> in: NyK. 1963
MÁNDOKY 1976	MÁNDOKY Kongur István <i>Magyar eredetű törzsek a baskíroknál</i> in: Tiszatáj 30. 1976
MARCANTONIO 2006	MARCANTONIO, Angela <i>Az uráli nyelvcsalád</i> Tények, mítoszok és statisztika Fordította Imre Kálmán, Magyar Ház 2006.
MARCANTONIO 2006	MARCANTONIO, Angela <i>A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete</i> Angela Marcantonio válogatott tanulmányai Hunidea Szellemi Hagyományörző Műhely Budapest 2006
MATOLCSI 1985	MATOLCSI János <i>Őseink állattartása Levediában</i> in: Az őshazától a Kárpátokig szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:160-200
MÉSZÁROS 1910	MÉSZÁROS Gyula <i>Magna Hungária</i> (A baskír-magyar kérdés) Budapest 1910
MUNKÁCSI 1895	MUNKÁCSI Bernát <i>Az ugor népnév eredete</i> in: Ethnographia 6. 1895
NÉMETH 1966	NÉMETH Gyula <i>Magyar törzsnevek a baskíroknál</i> in: Nyelvtudományi Közlemények 1966
NÉMETH 1991	NÉMETH Gyula <i>A honfoglaló magyarság kialakulása 2. kiadás, közléseszi</i> Berta Árpád Budapest 1991
NYITRAI 1997	NYITRAI István <i>A magyarok elnevezései a perzsa forrásokban</i> in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
PAULER 1900	PAULER Gyula <i>A magyar nemzet története Szent Istvánig.</i> Budapest. 1900
PAULER	PAULER Gyula <i>A baskír-magyar rokonságról.</i> Budapesti Szemle CIII. 337.56.

NYELVÉSZET

- PERÉNYI 1975 PERÉNYI József
A keleten maradt magyarok problémája in: Századok 1975
- RÓNA-TAS 1977 RÓNA-TAS András
A magyar-bolgár-török érintkezés jellege in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
- RÓNA-TAS 1979 RÓNA-TAS András
A magyarság őstörténete Kézirat Budapest 1979
- RÓNA-TAS 1991 RÓNA-TAS András
A honfoglaláskori magyarság Akadémiai székfoglaló előadás Budapest 1991
- RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András
A honfoglaló magyar nép Balassi Kiadó Budapest 1996
- VARGYAS 1984 VARGYAS Lajos
Keleti hagyomány – Nyugati kultúra Budapest 1984
- VÁSÁRY 1977 VÁSÁRY István
A Volga vidéki magyar töredékek a mongol kor után in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
- VÁSÁRY 1985 VÁSÁRY István
A baskír-magyar kérdés nyelvi vetületben in: NyK. Budapest 1985
- VÁSZOLYI 1967 VÁSZOLYI Erik
Zürjének, Perm, Bjarma és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain NK 69. évf. 1967
- VERES 2007 VERES Péter
A magyar nép etnogenezise, különös tekintettel a török népekkel való etnokulturális kapcsolatokra az eurázsiai sztyeppe övezetében. In: Magyarország-Azerbajdzsán: a kultúrák közeledése. Az első magyar-azerbajdzsáni tudományos szimpózium előadásai. Budapest, 68-92.
- VERES 2007 VERES Péter
Ősmagyarok a Kaukázus előterében, különös tekintettel Bálint Gábor Kaukázológiai munkásságának tükrében. in: A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései. Szentkatolnai Bálint Gábor emlékkonferencia kiadványa. Szerk. Obrusánszky Borbála. Táltos Kiadó Románia 2007:182-221
- ZICHI 1923 ZICHI István *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.* A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Szerk. Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula Budapest 1923
- ZSIRAI 1951 ZSIRAI Miklós
A magyar népnév eredete in: Nyelvtudományi Közlemények 1951
-

Szkíta világmodell

Szkíta övlemez

Szarvas ábrázolások
(Internet)